

Olennaisuus tilintarkastuksessa ja sen merkitys tilintarkastajalle

Meri Rasehorn

<p>Tekijä Meri Rasehorn</p>	<p>Ryhmätunnus tai aloitusvuosi 2010</p>
<p>Opinnäytetyön nimi Olenaisuus tilintarkastuksessa ja sen merkitys tilintarkastajalle</p>	<p>Sivu- ja liitesivumäärä 48 + 2</p>
<p>Ohjaaja Timo Pöysti</p>	
<p>Opinnäytetyön tavoitteena on selvittää, mitä käsite ”olennaisuus” tarkoittaa tilintarkastuksessa, miten se määritellään tilintarkastuksen eri vaiheissa ja millaisia vaikeuksia sen määrittelyyn liittyy. Opinnäytetyö pyrkii siis vastaamaan kysymykseen, millainen tai minkä suuruinen virhe tai puute on olennainen tilinpäätöksen ja toisaalta tilintarkastuksen lopputuloksen kannalta.</p> <p>Opinnäytetyön teoreettisena viitekehityksenä on käytetty Suomen lainsäädäntöä, ISA-standardeja, hyvää tilintarkastustapaa ja aiheesta jo olemassa olevaa kirjallisuutta.</p> <p>Empiirinen osuus toteutettiin kvalitatiivisena tutkimuksena. Työn tutkimusmenetelmäksi valittiin kyselylomake, jonka lisäksi käytettiin sovellettuja teemahaastatteluja. Kyselylomake lähetettiin 26 samassa tilintarkastusyhteisössä työskentelevälle tilintarkastajalle, joista jokaisella oli ainakin JHTT-auktorisointi. Tämän lisäksi aiheesta käytiin teemahaastattelutyypisiä keskusteluja viiden tilintarkastajan kanssa kasvokkain ja sähköpostitse.</p> <p>Tutkimuksessa saatiin selville, että tilintarkastajat pitävät omaa ammatillista harkintaansa tärkeämpänä välineenä tilintarkastuksen olennaisuuden määrittelyssä kuin tiukkaan rajattua matemaattista määrittelyä. Tarkka matemaattinen määrittely yksinään koettiin hankalaksi ja turhan kankeaksi tavaksi määrittellä se, mitkä tilintarkastuksen virheistä ja puutteista ovat tilintarkastuksen lopputuloksen kannalta olennaisia ja mitkä eivät. Olenaisuusrajojen matemaattista määrittelyä pidettiin tärkeänä, mutta sitä käytetään enemmänkin tienviittana kuin lopullisena, ehdottomana rajana.</p>	
<p>Asiasanat Tilintarkastus, olennaisuus, tilintarkastaja, ISA-standardi</p>	

Degree Programme in Business

<p>Author Meri Rasehorn</p>	<p>Group or year of entry 2010</p>
<p>The title of thesis Materiality in auditing and the meaning of materiality to an auditor</p>	<p>Number of report pages and attachment pages 48 + 2</p>
<p>Advisor Timo Pöysti</p>	
<p>The purpose of this thesis was to explain what the term "materiality" means in an audit, how to define materiality in different stages in auditing and what the main difficulties are in defining materiality. This thesis answers to the question: "What kind of a fault or deficiency is relevant to the validity of financial statement and to the final result of the audit."</p> <p>Legislation of Finland, ISA-standards, generally accepted auditing principles and the literature that already exists were used as the theoretical framework of this thesis.</p> <p>The empirical part of the thesis was conducted by means of qualitative research. Questionnaire was chosen for the research method. In addition applied theme interviews were used.</p> <p>The questionnaires were sent to 26 auditors and every one of them had at least authorization for auditing of cities and municipalities. The researcher had discussions similar to theme interview with five auditors both face to face and via e-mail.</p> <p>The result of the study was that the auditors think that their own professional consideration is a more important tool when defining materiality than strictly defined mathematical boundaries. Those strictly defined mathematical boundaries were considered to be too difficult and too restrictive when deciding what kind of faults and deficiencies are relevant in an audit. Defining mathematical boundaries for materiality was considered to be important but the auditors preferred to use them as roadmaps rather than as final, absolute boundaries.</p>	
<p>Key words Audit, materiality, auditor, ISA-standards</p>	

Sisällys

1	Johdanto	1
1.1	Tutkimuksen tavoitteet ja rajaus.....	1
1.2	Tutkimusongelma.....	2
1.3	Keskeiset käsitteet	3
1.4	Työn rakenne	4
2	Olellisuuden käsite.....	6
2.1	Olellisuuden käsite tilintarkastuksessa.....	6
2.2	Tilintarkastusriski	6
2.3	Olellisuus tilintarkastuksen eri vaiheissa	8
2.3.1	Olellisuuden huomioiminen tilintarkastusta suunniteltaessa ja huomioitavat toiminnot ja erät	8
2.3.2	Tilintarkastuksen toteutus, olellisuuden huomioiminen ja tarkastettavat toiminnot ja erät	14
2.3.3	Tilintarkastuksen raportointi.....	22
2.3.4	TILAn havaitsemat ongelmat olellisuuden määrittelyssä.....	25
3	Tilintarkastus käytännössä: olellisuuden määrittelyn hankaluus	26
3.1	Olellisuuden huomioiminen tilintarkastuksen suunnittelussa ja huomioitavat toiminnot ja erät	26
3.2	Olellisuuden huomioiminen tilintarkastusta toteuttaessa ja tarkastettavat toiminnot ja erät	31
3.3	Tarkastuksen dokumentointi ja tilintarkastuskertomus	35
3.4	Suhteellisesti matalampi olellisuusraja vastaan korkeampi olellisuusraja ..	37
4	Tutkimuksen toteutus.....	39
4.1	Miten tutkimus toteutettiin	39
4.2	Tutkimusmenetelmät	40
5	Tulokset ja tulkinta.....	41
5.1	Olellisuuden matemaattinen määrittely käytännön tilintarkastustyössä.....	41
5.2	Olellisuuden määrittelyn tärkeys käytännön tilintarkastustyössä.....	41
5.3	Johtopäätökset.....	44
6	Pohdinta	45

6.1 Validiteetti	45
6.2 Reliabiliteetti.....	46
6.3 Jatkotutkimusaiheet.....	47
Lähteet.....	49
Liitteet.....	52
Liite 1. Kyselylomakkeen malli.....	52

1 Johdanto

Tämän opinnäytetyön tarkoitus on esitellä tilintarkastuksen ehkä vähiten määriteltyä käsitettä ”olennaisuus”. Olennaisuus on käsitteenä vaikeasti lähestyttävä, koska sen määrittämiseen liittyy niin monta seikkaa, eikä sen määrittelyyn ole olemassa yhtä oikeaa tapaa. Opinnäytetyössä on pyritty avaamaan käsitettä mahdollisimman laajasti ja mahdollisimman monelta eri kantilta. Samalla on myös kerrottu, miten olennaisuus määritellään tilintarkastuksen eri vaiheissa teoriassa ja käytännössä, sekä mitä hankaluuksia sen määrittelyyn liittyy. Tutkimuksen empiirisessä osassa on otettu kantaa siihen, miten tilintarkastajat ymmärtävät olennaisuuden käsitteenä ja miten tärkeäksi he kokevat sen tarkan, matemaattisen määrittelyn omassa työssään.

Tilintarkastus on lakisääteinen, tilikausittainen tapahtuma, joka suoritetaan yhteisöille, jotka ylittävät tilintarkastuslaissa määritellyt tasetta, henkilöstön määrää ja liikevaihtoa koskevat rajat. Tilintarkastuksen saa suorittaa vain laissa määritetty ammattilainen, ja sen suorittamista ohjaavat useat lait, ohjeistot ja standardit. Olennaisuuden määrittelyä tilintarkastuksessa ohjaa mm. ISA-standardi 320.

Tilintarkastus alana elää murrosta monellakin tavalla: tilintarkastajien keski-ikä nousee, eikä alaa koeta kovin trendikkäänä nuorten keskuudessa. Globalisaation edetessä myös tilintarkastusalalla on vahvistuvana trendinä yhtenäistää tilintarkastusstandardistoa maailmanlaajuisesti. Niinkin säännöstellyn ja ohjatun alan kuin tilintarkastuksen kohdalla onkin yllättävää, kuinka vähän olennaisuudesta ja sen määrittelystä löytyy tutkimuksia ja kirjallisuutta. Siksi tutkija koki, että tällaiselle tutkimukselle olisi tilaus.

Tämä opinnäytetyö on tehty osana tutkijan liiketalouden ammattikorkeakouluopintoja. Opinnäytetyö tehtiin vuoden 2013 viimeisellä puoliskolla.

1.1 Tutkimuksen tavoitteet ja rajaus

Tämän opinnäytetyön tarkoituksena on selvittää miten auktorisoidut tilintarkastajat näkevät olennaisuuden käsitteenä ja miten he sen käytännön tilintarkastustyössä määrit-

televät. Tarkoitus on myös verrata edellä mainittuja seikkoja teoriatietoon asiasta: kuinka paljon teoria eroaa käytännöstä?

Teoriapohja työlle on saatu tutustumalla jo olevassa olevaan alan kirjallisuuteen sekä siihen, mitä mm. Suomen laki määrää aiheesta. Työssä teoriapohjana on käytetty myös Kansainvälisiä tilintarkastusstandardeja (ISA-standardeja).

Tässä opinnäytetyössä tilintarkastajalla on tarkoitettu sekä JHTT-, KHT- että HTM-tilintarkastajia yleisesti, ellei tekstissä ole erikseen tehty näiden välille eroa. Tutkimuksen tarkoitus ei ole ollut analysoida eroja esimerkiksi mies- tai naistilintarkastajien tavoissa määrittellä olennaisuutta tai etsiä maantieteellisiä eroja tilintarkastajien välillä. Opinnäytetyön ulkopuolelle on jätetty myös avustavat tarkastajat eli auktorisoimattomat tilintarkastajat.

Tilintarkastuksen suorittamisella tarkoitetaan tässä opinnäytetyössä pääasiallisesti lakisääteistä, tilikausittain tehtävää tilintarkastusta. Olennaisuuden määrittelyä lisä- tai erikoistilintarkastuksissa ei ole erikseen esitelty, eikä siihen ole otettu kantaa. Luvuissa, joissa on erikseen esitelty tarkastettavia toimintoja ja eriä, on otettu kantaa ainoastaan yksityispuolen taseeseen ja tuloslaskelmaan. Julkispuolen yhteisöjen tasetta ja tuloslaskelmaa ei ole käsitelty.

1.2 Tutkimusongelma

Tämän opinnäytetyön viitekehys on jaettu kahteen osaan: kahteen päätutkimusongelmaan ja ne edelleen useampaan alaongelmaan. Tämän tutkimuksen pääongelmat ovat:

- Miten tilintarkastuksen olennaisuusraja teoriassa määritellään ja miten se määritellään käytännön tilintarkastustyössä?
- Miten käytännön tilintarkastustyö eroaa teoriasta, kun puhutaan tilintarkastuksen olennaisuuden määrittelystä?

Pääongelmiin läheisesti liittyvät alaongelmat ovat seuraavat:

- Miksi tilintarkastuksen olennaisuusrajan määrittelyminen ei ole yksiselitteistä?
- Mitä ongelmia olennaisuusrajan määrittelyssä on tilintarkastajan näkökulmasta?
- Kuinka tärkeäksi tilintarkastajat kokevat olennaisuuden määrittelyn ja kuinka orgaanisesti he sitä tilintarkastuksen eri vaiheissa noudattavat?

Tutkimus on siis jaoteltu teorian ja empiria suhteen käyttäen deduktiivista lähestymistapaa: Kirjallisuuteen perustuen on ensiksi rakennettu viitekehys, jota testataan empiirisen aineiston perusteella. Kyselyn perusteella on siis yritetty etsiä toisaalta vastauksia edellä mainituille ongelmille ja toisaalta pyritty testaamaan teoriaosuudessa määritellyn viitekehysten toimivuutta.

1.3 Keskeiset käsitteet

Olennaisimmat ja useimmin toistuvat käsitteet tässä opinnäytetyössä ovat: HTM-tilintarkastaja, ISA-standardit, JHTT-tilintarkastaja, KHT-tilintarkastaja ja tilintarkastusevidenssi. Olennaisuuden käsite on avattu tarkemmin mm. kappaleessa 2.

HTM-tilintarkastajalla tarkoitetaan Kauppakamarin hyväksymää tilintarkastajaa, joka on hyväksyttävästi suorittanut HTM-tutkinnon ja joka täyttää muut tilintarkastuslaissa säädetyt hyväksymisen edellytykset, kuten koulutusta ja käytännön kokemusta koskevat vaatimukset. HTM-tilintarkastajat merkitään Keskuskauppakamarin tilintarkastuslautakunta TILAn pitämään tilintarkastajarekisteriin. Vain rekisteriin merkitty tilintarkastaja on oikeutettu käyttämään ammattinimikettä HTM-tilintarkastaja. HTM-tilintarkastajat palvelevat pääosin pieniä ja keskisuuria yhteisöjä. (Tilintarkastuslautakunta 2012b.; Tilintarkastuslaki (13.4.2007/459))

ISA tulee englanninkielisestä termistä ”International Standards on Auditing”. ISA-standardit ovat siis Kansainväliset tilintarkastusalan suositukset, jotka laatii Kansainvälinen tilintarkastajien liitto IFAC. Näiden suositusten tavoitteena on harmonisoida tilintarkastuksen toteuttamista kansainvälisesti. (Korkeamäki, A-M. 2008, 11–12.)

JHTT-tilintarkastaja on julkishallinnon ja – talouden tilintarkastaja, joka on hyväksyttävästi suorittanut Valtiovarainministeriön JHTT-tutkinnon ja joka täyttää muut tilintar-

kastuslaissa sekä laissa julkishallinnon ja -talouden tilintarkastajista säädettyt hyväksymisen edellytykset, kuten koulutusta ja käytännön kokemusta koskevat vaatimukset. JHTT-tilintarkastajat merkitään Valtiovarainministeriön ylläpitämään rekisteriin ja vain siihen rekisteröidyllä tilintarkastajalla on oikeus käyttää ammattinimikettä JHTT-tilintarkastaja. JHTT-tilintarkastajat palvelevat julkishallinnon yksiköitä, kuten kuntia, kaupungeja ja kuntayhtymiä. (Laki julkishallinnon ja -talouden tilintarkastajista (1.4.1999/467); Riistama, V. 2000, 59–61; Tilintarkastuslaki (13.4.2007/459))

KHT-tilintarkastaja on Keskuskauppakamarin hyväksymä tilintarkastaja, joka on hyväksyttävästi suorittanut KHT-tutkinnon ja joka täyttää muut tilintarkastuslaissa säädettyt hyväksymisen edellytykset, kuten koulutusta ja käytännön kokemusta koskevat vaatimukset. KHT-tilintarkastajat merkitään Keskuskauppakamarin tilintarkastuslautakunta TILAn pitämään tilintarkastajarekisteriin. Vain rekisteriin merkitty tilintarkastaja on oikeutettu käyttämään ammattinimikettä KHT-tilintarkastaja. KHT-tilintarkastajat palvelevat pääosin isoja yhteisöjä sekä pörssiyrityksiä. (Tilintarkastuslautakunta 2012b; Tilintarkastuslaki (13.4.2007/459))

1.4 Työn rakenne

Tässä opinnäytetyössä on aluksi pyritty esittelemään viitekehys käsitteen ”olennaisuus” ympärillä ja esitetty mahdollisimman seikkaperäisesti, kuinka olennaisuus tulisi teoriassa määritellä ja miten olennaisuus vaikuttaa tilintarkastusprosessiin sen jokaisessa eri vaiheessa. Samassa kappaleessa on lyhyesti esitelty myös Tilintarkastuslautakunnan laadunvarmistuksissaan havaitsemia puutteita tilintarkastajien suorittamista lakisääteisistä tilintarkastuksista.

Kappaleessa kolme on esitelty tilintarkastuksen olennaisuusrajan määrittelyn haasteet kussakin tilintarkastuksen eri vaiheessa. Samassa kappaleessa on verrattu suhteellisesti matalamman ja suhteellisesti korkeamman olennaisuusrajan hyötyjä ja haittoja. Tämän jälkeen on esitelty tutkimuksen toteutus, tutkimustulokset ja niistä tehdyt johtopäätökset tarkoituksena verrata teoriaa käytäntöön. Mahdollisuuksien mukaan on myös pyritty etsimään syitä sille, mistä erot teorian ja käytännön tilintarkastustyön välillä nimen-

omaan olennaisuuden määrittelyssä voisivat johtua. Lopuksi on arvioitu tutkimuksen validiteettia, reliabiliteettia sekä pohdittu mahdollisia jatkotutkimuksen aiheita.

2 Olennaisuuden käsite

Sanakirjan mukaan sanan ”olennainen” määritelmä on seuraava:

”Adjektiivi. Jonkin olemukseen (luonnostaan tai erottamattomasti) kuuluva, jollekin hyvin ominainen tai tärkeä, oleellinen, luonteenomainen, elimellinen, konstitutiivinen; keskeinen, pääasiallinen, huomattava, tähdellinen, tärkeä.” (Suomalaisen kirjallisuuden seura 2002.)

2.1 Olennaisuuden käsite tilintarkastuksessa

Myös tilintarkastuksessa olennaisuus käsitteenä tarkoittaa samaa kuin sanakirjakin, joskin määritelmä on yleensä hiukan monimutkaisempia: ISA 320- standardi määrittelee tarkastustyössä käytettävän olennaisuuden (performance materiality) seuraavasti: Se on yksi tai useampi tilintarkastajan määrittelemä rahamäärä, joka on koko tilinpäätökselle määritettyä olennaisuutta pienempi, jotta saataisiin alennetuksi asianmukaisen alhaiselle tasolle se todennäköisyys, että yhteenlasketut korjaamattomat ja havaitsemattomat virheellisydet ylittävät koko tilinpäätökselle määritetyn olennaisuuden. (IFAC 2009a, 316.)

Horsmanheimo & Steiner (2008, 220–221.) tarjoavat hiukan kansantajuisemman määritelmän:

”Tieto on olennainen, jos sen esittämättä jättäminen tai totuudenvastainen esittäminen saattaa vaikuttaa tilinpäätösinformaation perusteella tehtäviin taloudellisiin päätöksiin. Olennaisuus riippuu erän tai virheen suuruudesta kyseisessä (nimenomaisessa) tilanteessa arvioituna. Näin ollen olennaisuudessa on pikemminkin kysymys kynnyksestä tai rajasta kuin tiedon hyödyllisyyttä koskevasta laatuvaatimuksesta.”

2.2 Tilintarkastusriski

Tilintarkastuksen olennaisuus on myös suorassa yhteydessä tilintarkastusriskiin. Yhteisöjen toimintaan liittyy aina jonkinlaisia riskejä, joita ei voida koskaan täysin eliminoida. Onkin toimivan johdon vastuulla tunnistaa ja mahdollisuuksien mukaan torjua yhteisön

toimintaan liittyviä riskejä. Tilintarkastajan näkökulmasta keskeisimpiä riskejä ovatkin sellaiset riskit, jotka saattavat vaikuttaa tilinpäätöksen oikeellisuuteen. (Tomperi, S. 2009, 34.)

Tilintarkastusriskillä tarkoitetaan riskiä siitä, että tilintarkastaja antaa vakiomuotoisen kertomuksen, vaikka tilinpäätös sisältää olennaisesti virheellistä tai puutteellista tietoa. Tomperin mukaan (2009, 34–35) tilintarkastusriski voidaan edelleen jakaa kahteen osaan:

- 1) Olennaisen virheen tai puutteen riski; riski siitä, että tilinpäätös sisältää olennaisesti virheellistä tai puutteellista tietoa ennen tilintarkastusta
- 2) Havaitsemisriski; riski siitä, ettei tilintarkastaja havaitse tällaista virhettä tai puutetta. Havaitsemisriski on suoraan verrannollinen tilintarkastuksen tehokkuuteen. Havaitsemisriski on aina olemassa, koska tilintarkastajan on lähes aina mahdotonta käydä läpi kaikkea aineistoa. Havaitsemisriski onkin sitä pienempi, mitä tehokkaammin tilintarkastaja pystyy havaitsemaan riskialttiit toiminnot ja kohdistamaan tilintarkastukseen varatut resurssit näihin toimintoihin.

Tomperin mukaan (2009, 35) olennaisen virheen tai puutteen riski voidaan edelleen jakaa kahteen;

- 1) Toimintariski; tietyn toiminnan tai tilinpäätöksen erän alttius virheelle tai puutteelle. Karkeasti voidaan sanoa, että toimintariski on sitä suurempi, mitä monimutkaisempia toimintoja tai laskutoimituksia yhteisön toimintaan sisältyy.
- 2) Kontrolliriski; riski siitä, ettei yhteisön sisäinen valvonta havaitse tilinpäätöksen olennaista virhettä tai puutetta ajoissa. Luonnollisesti mitä tehokkaampi sisäinen valvonta on, sitä pienempi on kontrolliriski.

Tilintarkastajan toiminnan kulmakiviä on tilintarkastusriskin arviointi: Tilintarkastajan tulee suunnitella ja suorittaa tarkastus niin, että hän voi perustellusti arvioida tilintarkastusriskin alentuneen hyväksyttävälle tasolle. Tilintarkastaja perustaa tehdyt johtopäätöksensä ja tilintarkastuslausuntonsa hankittuun tilintarkastusevidenssiin. Hankkimalla riittävän määrän tilintarkastusevidenssiä pienenee myös tilintarkastusriski. (Tomperi, S. 2009, 35). Olennaisuusrajan määrittelyssä onkin tärkeää tunnistaa niiden yhteisön toi-

minnot tai osa-alueet, joilla saattaa olla korkeampi olennaisen virheen tai puutteen riskit. (Horsmanheimo, P. & Steiner, M-L. 2008, 221.)

2.3 Olennaisuus tilintarkastuksen eri vaiheissa

Olennaisuus on käsite, joka tilintarkastajan tulee pitää mielessä läpi koko tilintarkastusprosessin ajan: se on vahvasti läsnä tilintarkastuksen suunnittelussa, se vaikuttaa olennaisesti siihen mihin eriin ja toimintoihin tilintarkastaja itse tarkastuksessa kiinnittää huomiota ja lopulta sillä saattaa olla vaikutusta raportointiin; onko havaittujen ja korjaamatta jääneiden virheiden kokonaissumma olennainen ja onko sillä vaikutusta tilintarkastuskertomukseen. (Tomperi, S. 2009, 36.)

Olennaisuuden huomioon ottaminen edellyttää, että tilintarkastaja on muodostanut itselleen käsityksen siitä, mitkä tekijät saattaisivat vaikuttaa tietoa käyttävien henkilöiden päätöksiin ja arvioi näitä tekijöitä ja niiden vaikutusta olennaisuuden määrittelyyn. Esimerkiksi, jos tietoa voidaan esittää usealla eri tavalla, tulee tilintarkastajan harkita, miten tuo valittu esittämistapa vaikuttaa tietoa käyttävän henkilön päätöksentekoon. (KHT-yhdistys 2009, 713.)

2.3.1 Olennaisuuden huomioiminen tilintarkastusta suunniteltaessa ja huomioidtavat toiminnot ja erät

Tilintarkastusprosessi sinällään ei koostu yksittäisistä, toisiaan seuraavista vaiheista vaan esimerkiksi tilintarkastuksen suunnittelu on jatkuva ja toistuva prosessi. Tilintarkastuksen riittävä suunnittelu (ja suunnitelman jatkuva päivittäminen pitkin tilikautta) auttaa varmistamaan, että tilintarkastuksen tärkeisiin kohteisiin kiinnitetään tarpeeksi huomiota, siihen liittyvät ongelmat havaitaan ja työ valmistuu aikataulussa. Olennaisuuden määrittely yhdessä tilintarkastukseen liittyvien riskien tunnistamisen kanssa on yksi oleellisista tilintarkastuksen suunnittelun vaiheista. (Tomperi, S. 2009, 41.)

ISA 300- standardi ohjaa tilintarkastuksen suunnittelua. Tuon standardin mukaan tilintarkastajan tulee luoda tilintarkastukselle kokonaisstrategia eli yleissuunnitelma. Tällainen kokonaisstrategia auttaa tilintarkastajaa hahmottamaan toimeksiannon suorittamiseen tarvittavat resurssit, ajoituksen sekä laajuuden. Tomperi (2009, 41) kertoo, että

ISA 300- standardin mukaan yleissuunnitelmaa laadittaessa tulee olennaisuuden ja riskien lisäksi ottaa huomioon mm. seuraavat asiat:

- Tarkastuskohteen toiminnan luonne
- Tarkastuskohteen kirjanpitojärjestelmä ja sisäinen kontrollijärjestelmä
- Tarkastustyön koordinointi, ohjaus ja työn valvonta

Yksi keskeisimmistä ohjeista olennaisuutta määriteltäessä on se, että tilintarkastajan tulee ottaa huomioon, kuka tilinpäätösinformaatiota käyttää ja mitkä ovat käyttäjien tarpeet. Tilintarkastajalla ei kuitenkaan aina ole käsitystä käyttäjien tarpeista. Halosen ja Steinerin mukaan (2009, 133) tilintarkastajan tuleekin ammatillisen harkintansa lisäksi tehdä käyttäjistä seuraavanlaisia oletuksia:

- Tilinpäätöstiedon käyttäjillä on kohtuullinen tietämys liiketoiminnasta sekä taloudellisista toiminnoista. Heillä on myös tietoa kirjanpidosta ja halua tutkia tilinpäätöksen tietoja kohtuullisella huolellisuudella.
- Käyttäjät ymmärtävät, että tilinpäätös laaditaan, esitetään ja tilintarkastetaan käyttäen olennaisuustasoja.
- Käyttäjät tiedostavat luontaiset, olemassa olevat epävarmuustekijät, kun on määritelty sellaisia lukuja, jotka perustuvat arvioiden ja harkinnan käyttöön sekä tulevaisuuden tapahtumien huomioon ottamiseen.
- Käyttäjät tekevät tilinpäätökseen sisältyvien tietojen perusteella järkeviä taloudellisia päätöksiä.

Tehtyään nämä oletukset tilintarkastaja laatii harkintaan perustuvia arvioita rahamääristä, joiden suuruiset virheet tai/ja puutteet ovat tai voivat olla olennaisia. Kuten jo aiemmin on todettu, ei olennaisuusraja aina ole absoluuttisen tarkka, muuttumaton luku. Parhaimmillaankin voidaan todeta, että jokin asia on todennäköisesti olennainen tai todennäköisesti epäolennainen. Tilintarkastuksen onnistumisen kannalta on vaarallista, jos tilintarkastaja olettaa, että kaikki tuon rahamäärän alittavat tapahtumat joko yksinään tai yhteenlaskettuna olisivat automaattisesti epäolennaisia vaan huomioon tulee

aina ottaa myös rahamääräisen summan lisäksi mahdollisten virheiden ja puutteiden luonne sekä olosuhteet. (Halonen, K. & Steiner, M-L. 2009, 134–135.)

Yleissuunnitelman lisäksi tulee tilintarkastajan laatia yleissuunnitelmaa yksityiskohtaisempi tilintarkastussuunnitelma. Tilintarkastussuunnitelmaan sisällytetään kaikki tarvittavat tilintarkastustoimenpiteet riittävät tilintarkastusevidenssin saamiseksi, jotta tilintarkastusriski saadaan laskettua hyväksyttävälle tasolle. Tilintarkastusevidenssi (Audit evidence) terminä määritellään ISA 500-standardin mukaan seuraavanlaisesti: ”Tilintarkastajan tulisi hankkia tarpeellinen määrä tarkoitukseen soveltuvaa tilintarkastusevidenssiä voidakseen tehdä perusteltuja johtopäätöksiä, joihin hän perustaa tilintarkastuslausuntonsa” eli toisin sanoen tilintarkastajan täytyy kerätä tarpeeksi asiaan kuuluvaa tietoa tilintarkastuksen kohteen kirjanpidosta, hallinnosta, tilinpäätöksestä jne., jotta hän voi tehdä perusteltuja johtopäätöksiä. Noita tietoja kutsutaan tilintarkastusevidenssiksi. Tilintarkastussuunnitelmaa laatiessa tilintarkastaja määrittelee hyväksyttävän olennaisuusrajan havaitakseen ne virheet tai puutteet, jotka ovat tilintarkastuksen kannalta olennaisia. Tällöin huomioon otetaan sekä virheen määrä että laatu: Virheen tai puutteen suhteellinen suuruus, sekä se, miten ja missä laajuudessa nämä virheet ja puutteet vaikuttavat kohteen arvioimiseen tai mittaamiseen. Huomioon tulee ottaa myös tietoa käyttävien henkilöiden intressit. (IFAC 2009b, 381–383; KHT-yhdistys 2009, 713; Tomperi, S. 2009, 36, 42.)

Suunnitteluvaiheessa otetaan myös kantaa siihen, mitkä erät tarkastetaan yksityiskohtaisemmin ja mitkä yleisluonteisemmin. Päätös tästä tehdään yleensä sen perusteella, mitkä erät tilintarkastajan mielestä sisältävä suurimman tilintarkastusriskin ja mitkä erät ovat tapahtumien olennaisuuden kannalta tärkeitä. Kohteet voidaan valita myös otannalla: tällöin tarkastetaan esimerkiksi joka sadas tosite. Voidaan myös tarkastaa vain ne tositteet, joiden euromäärä ylittää tietyn rajan. Luonnollisestikaan rajallisten resurssien takia ei kaikkea materiaalia ole mahdollista tarkastaa. Ainoastaan pienemmissä yhteisöissä, kuten asunto-osakeyhtiöissä ja yhdistyksissä tarkastetaan kaikki tositteet ja kirjat. (Tomperi, S. 2009, 55–57.)

Tilikauden aikaisessa tarkastuksessa tarkastus suoritetaan tyypillisesti toimintokohtaisesti. Tarkastus kohdistetaan esimerkiksi myyntitoimintoihin ja myyntisaamisiin, ostotoi-

mintoihin ja ostovelkoihin, varastoon, palkkahallintaan ja palkanmaksuun sekä rahavarojen hallintoon ja maksuliikenteeseen. Tarkastuksen tarkoituksena on varmistua sisäisen valvonnan tarkoituksenmukaisuudesta ja toimivuudesta ja tätä kautta saada varmuus siitä, että tahattomia virheitä ja väärinkäytöksiä ehkäistään yhteisössä aktiivisesti. Kaikki liiketapahtumat on kirjattava siten, että on vaivatonta todentaa kirjausten yhteys perus- ja pääkirjanpitoon ja siitä edelleen tuloslaskelmaan ja taseeseen. Tästä kirjausketjusta käytetään nimitystä ”audit trail”. Tilinpäätöstarkastuksessa selvitetäänkin, säilyykö kirjausketju em. tavalla ja täsmäävätkö tuloslaskelma, tase ja liitetiedot kirjanpitoon ja siitä laadittuihin erittelyihin. Tämä selvitetään tekemässä täsmäytyksiä, joiden avulla varmistutaan tilinpäätökseen sisältyvien lukujen oikeellisuudesta ja siitä, että luvut on johdettu oikein kirjanpidosta. Tilinpäätöstarkastuksessa selvitetään lisäksi onko tilinpäätös esitetty ulkoisesti oikein, ja onko jokaisesta tuloslaskelman, taseen ja rahoituslaskelman erästä esitetty myös edellisen tilikauden vastaava luku eli vertailutieto. Tilinpäätöstarkastuksessa selvitetään myös, onko tilinpäätöksen valmistumisaikaa noudatettu.. (Tomperi, S. 2009, 57, 82–83.)

Keskuskauppakamarin tilintarkastuslautakunta TILAn (2012) mukaan tilintarkastajan tulee määrittellä ainakin seuraavat rahamäärät ja niitä määrittäessä huomioon otetut tekijät:

- Tilinpäätökselle kokonaisuutena määritelty olennaisuus ts. kokonaisolennaisuus
- Tietyille liiketapahtumien lajeille, tilien saldoille tai tilinpäätöksessä esiteltäville tiedoille määritetty olennaisuustaso tai – tasot.
- Tarkastustyössä käytettävä olennaisuus ts. työskentelyolennaisuus
- Tilintarkastuksen edetessä mahdollisesti tehdyt tarkastukset olennaisuuteen

ISA 320- standardin mukaan tulee tilintarkastajan määrittellä tietyt olennaisuustasot. Näitä ovat kokonaisolennaisuus ja työskentelyolennaisuus. Kokonaisolennaisuudella tarkoitetaan olennaisuustasoa, joka koskee tilinpäätöstä kokonaisuutena. Työskentelyolennaisuudella tarkoitetaan yhtä tai useampaa olennaisuustasoa, jota/joita käytetään käytännön tarkastustyössä. ISA-standardien mukaan tämä/nämä rahamäärät ovat kokonaisolennaisuutta alhaisempia. Työskentelyolennaisuudella pyritään alentamaan asianmukaisen alhaiselle tasolle todennäköisyys, että korjaamattomien ja havaitsemat-

tomien virheiden ja/tai puutteiden yhteenlaskettu summa ylittäisi kokonaisolennaisuuden. (Halonen, K. & Steiner, M-L. 2009, 140–141.)

Kokonaisolennaisuutta määriteltäessä otetaan huomioon sekä määrällisiä että laadullisia näkökulmia. Joissakin tilanteissa voi olla järkevää määritellä joillekin tietyille liiketapah- tumien lajeille, tilien saldoille tai tilinpäätöksessä esitettävillä tiedoilla tätä kokonais- olennaisuutta matalampi yksi tai useampi olennaisuustaso, jota kyseiseen kohteeseen tulee soveltaa. Näin tulee toimia varsinkin silloin, jos kyseisiin lajeihin, tilin saldoihin tai muihin tietoihin sisältyy sellaisen virheen riski, joka pienenäkin virheenä tai puutteena vaikuttaa tilinpäätösinformaatiota käyttävien henkilöiden taloudelliseen päätöksente- koon. Kokonaisolennaisuutta määriteltäessä käytetään usein lähtökohtana jotakin pro- senttiosuutta valitusta vertailukohteesta. Näitä vertailukohteita voivat olla esimerkiksi taseen loppusumma, liikevaihto oma pääoma tai tilikauden tulos. Tällaisen vertailukoh- teen valintaan vaikuttavia tekijöitä voivat olla mm. tilinpäätöksen perustekijät kuten varat, velat, kulut ja tuotot, erät, joihin tilinpäätöstietojen käyttäjien huomio pyrkii koh- distumaan, yhteisön luonne, toimiala, taloudellinen ympäristö sekä yhteisön elinkaaren vaihe, yhteisön omistusrakenne sekä sen rahoituspohja. Voittoa tavoittelemattomissa yhteisöissä yleinen vertailuperuste on jatkuvien toimintojen voitto ennen veroja. Valit- tuun vertailuperusteeseen sovellettavan prosenttiosuuden valinnassa eli ns. peukalo- säännön asettelussa tulee myös käyttää ammatillista harkintaa. Tyypillistä on, että pro- senttiosuus liikevaihdosta on matalampi kuin prosenttiosuus tuloksesta. Prosenttiosuut- ta määriteltäessä on myös hyvä ottaa huomioon yhteisön olemassaolon tarkoitus: onko se voittoa tavoitteleva vai voittoa tavoittelematon yhteisö. Tyypillisiä prosenttiosuuksia ovat esimerkiksi yksi tai viisi prosenttia valitusta vertailukohteesta. (Halonen, K. & Steiner, M-L. 2009, 140–144.)

ISA 320-standardi ei yksiselitteisesti anna vastausta sille, miten tilintarkastajan tulisi määritellä työskentelyolennaisuus. Ei siis ole olemassa mitään kaiken kattavaa mate- maattista kaavaa tai laskutoimitusta, jolla tarkastustyössä käytettävä olennaisuus määri- tellään, joten työskentelyolennaisuuden määrittely jääkin pitkälti tilintarkastajan oman harkinnan ja ammattitaidon varaan. Tähän harkintaan vaikuttavat tietenkin samat asiat kuin kokonaisolennaisuudenkin määrittelyssä: yhteisön toimiala, jo aiemmin määritellyt riskit, toimintaympäristön analysointi jne. Tärkeää on myös käyttää jo saatua informaati-

tiota menneiltä tilikausilta: Jos edellisellä tilikaudella tarkastuksessa on havaittu paljon virheitä tai puutteita, on loogisempaa pitää työskentelyolennaisuus suhteellisesti alemmalla tasolla kuin jos tilikauden tarkastuksessa olisi tullut esiin vain vähän virheitä tai puutteita. Käytännössä käytännön tilintarkastustyössä käytettävän olennaisuuden määrittelyssä käytetään ns. leikkurimallia. Tämä tarkoittaa sitä, että kokonaisolennaisuudesta vähennetään 25–50 %:n välillä oleva luku. Esimerkiksi jos kokonaisolennaisuudeksi on määriteltä 385 000 ja käytetään 25 %:n leikkuria, työskentelyolennaisuudeksi saataisiin 289 000 (, joka voidaan pyöristää 290 000 euroon). Mitä vähemmän virheitä tai puutteita edellisten tilikausien tarkastuksissa on havaittu, sitä lähemmäs 25 %:n tasoa leikkuri tyypillisesti asetetaan. Vastaavasti jos edellisissä tarkastuksissa on tullut esiin paljon virheitä ja puutteita, asetetaan leikkuri lähemmäs 50 %:n tasoa. (Halonen, K. & Steiner, M-L. 2009, 144.)

Käytännön tilintarkastuksessa tulee kuitenkin aina esiin virheitä tai puutteita, jotka eivät yksinään ylitä työskentelyolennaisuuden rajaa, mutta saattavat yhteenlaskettuna ylittää kokonaisolennaisuuden rajan. Tästä tilintarkastajan tulee olla tietoinen. Siksi käytännön tarkastustyössä tavallisesti määritellään ns. hyväksyttävän yksittäisen virheen yläraja. Tämän rajan alle jääviä virheitä pidetään niin pieninä, etteivät ne yhteenlaskettunakaan ylitä tarkastustyölle asetettua kokonaisolennaisuutta. Tällainen hyväksyttävän yksittäisen virheen raja on tyypillisesti 5-10 % kokonaisolennaisuudesta. Myös tämän rajan määrittelyssä tulee käyttää hyväksi aikaisempaa kokemusta sekä ammatillista harkintaa. (Halonen, K. & Steiner, M-L. 2009, 145.)

Taulukko 1. Olennaisuuden johtaminen (Halonen, K. & Steiner, M-L. 2009, 147)

Asiakas: Oy Yritys Ab	Tilikausi: 1.1.20xx- 31.12.20xx (1000 €)	
kokonaisuusolennaisuus Peruste: (valitaan)		Selitys: - kuvataan lyhyesti perusteet tehdyille valinnalle
-tulos ennen veroja	7 620	
peukalosääntö: -asetetaan %	5 %	
Kokonaisuusolennaisuus; laskettu	381	

Kokonaisolennaisuus; valittu käyttöön	385	
Työskentelyolennaisuus		
- asetetaan leikkuri-%	25 %	
- laskettu	289	(laskettu 385 - 0,25*385)
Työskentelyolennaisuus; valittu käyttöön	290	
Hyväksyttävän yksittäisen virheen yläraja		- kuvataan lyhyesti peruste valinnalle
- asetetaan %	5 %	
Yksittäinen virhe; valittu käyttöön	19	(laskettu 0,05*385)

Taulukossa 1. on esitetty kuinka esimerkkiyritys Oy Yritys Ab:n olennaisuusrajat voitaisiin esimerkiksi johtaa. Esimerkissä kokonaisolennaisuuden vertailulukuna on käytetty tulosta ennen veroja, joka esimerkkiyrityksessä on ko. tilikaudella 7 620 000 euroa. Peukalosäännöksi on asetettu 5 % ja työskentelyolennaisuuden leikkuriksi 25 %. Hyväksyttävän yksittäisen virheen ylärajaksi on asetettu 5 %.

2.3.2 Tilintarkastuksen toteutus, olennaisuuden huomioiminen ja tarkastettavat toiminnot ja erät

ISA-standardit eivät anna vastausta siihen, miten asetettuja olennaisuusrajoja tulee käytännön tilintarkastustyössä käyttää. Standardeissa kuitenkin todetaan, että on tilintarkastajan vastuulla varmistaa, ettei tilinpäätökseen sisälly yksittäistä olennaista virheellisyyttä eikä useaa pienempää virhettä, jotka voisivat yhteenlaskettuna muodostaa olennaisen virheen tai puutteen tilinpäätöksessä. (Halonen, K & Steiner, M-L. 2009, 146.)

Tilintarkastuksen aikana esiin saattaa nousta tilanteita, joiden perusteella hyväksyttävän yksittäisen virheen rajaa tulee alentaa alkuperäisestä. On myös mahdollista, että kokonaisolennaisuutta joudutaan tarkistamaan. Tarve muuttaa olennaisuusrajoja voi johtua esimerkiksi siitä, että yritys on päätenyt lopettamaan jonkin liiketoiminnan, joka on muodostanut huomattavan osan yrityksen koko liiketoiminnasta. Tällöin yrityksen taloudellinen tulos voi muuttua huomattavasti eikä se ole enää se sama, jota on käytetty

alun perin olennaisuuden määrittelyn vertailulukuna. Kun kokonaisolennaisuustasoa lasketaan em. seikkojen pohjalta, tulee harkita, onko tarpeellista muuttaa myös suoritettavien ja suunniteltujen tilintarkastustoimenpiteiden luonnetta, ajoitusta ja laajuutta. (Halonen, K & Steiner, M-L. 2009, 145–146.)

Joissakin tilanteissa asia, joka alittaa huomattavasti määrällisen olennaisuusrajan, saattaa olla olennainen johtuen erän luonteesta tai olosuhteista. Joskus taas monta useasta epäolennaisesta virheestä tai puutteesta saattaa ne yhteenlaskettuna tulla olennainen tapahtuma. (Halonen, K & Steiner, M-L. 2009, 134.)

Käytännön tilintarkastustyössä on välttämätöntä jakaa suunnitteluvaiheessa määriteltyä olennaisuutta tilinpäätöksen eri osa-alueille, koska tilintarkastusevidenssiä ei kerätä tilinpäätöksestä kokonaisuudessaan vaan sen erilaisista osa-alueista. Käytännössä tämä tarkoittaa sitä, että kokonaisolennaisuus jaetaan taseen eri erille. Kokonaisolennaisuuden jakamista nimenomaan taseen erille voi perustella sillä, että kaikki tuloslaskelman virheet vaikuttavat sellaisenaan myös taseeseen. Kun olennaisuus jaetaan eri tase-erille, muodostuu tästä tase-eräkohtainen hyväksyttävien virheiden yhteissumma. (Halonen, K & Steiner, M-L. 2009, 134.)

Kuten aiemmin jo esitettiin, keskittyy tilikauden aikainen tarkastus varmistamaan, että sisäinen valvonta on asiallisesti ja toimivasti järjestetty, ja näin tahattomien virheiden ja väärinkäytösten riskiä on pyritty alentamaan hyväksyttävälle tasolle. Jo suunnitteluvaiheessa on otettu kantaa siihen, mitkä toiminnot tarkastetaan ja millä tavalla.

Jokaisen yhteisön tilikauden aikaisessa tarkastuksessa otetaan kantaa myynnin ja ostojen kirjaamiseen. Myynnin ja ostojen tarkastamisessa on monta seikkaa, joihin tilintarkastajan tulee kiinnittää erityistä huomiota. Myynnin osalta on olennaisinta huolehtia, että kaikista asiakkaille luovutetuista tavaroista tai palveluista saadaan aikanaan myös maksusuoritus. Tilintarkastaja ei ota kantaa siihen, miten pitkän maksuajan antaminen asiakkaalle on liiketoiminnan kannalta järkevää. Tilintarkastaja ottaa kantaa ainoastaan siihen, että tuota annettua maksuaikaa on noudatettu, ja asianmukaisista perintätoimista on tarvittaessa huolehdittu. Tilintarkastaja tarkastaa myös, että maksuliikenne on järjestetty asianmukaisesti, on pääasiallinen myyntitapa sitten käteismyynti tai laskutusmyyn-

ti. Vähittäisliikkeet myyvät tavaraa tyypillisesti joko käteisellä tai pankki- tai luottokorteilla. Tällöin varmistutaan esimerkiksi siitä, että jokaisella myyjällä olisi oma kassansa, kassajärjestelmä on sellainen, että inhimillisen virheen tai väärinkäytöksen riski on alennettu hyväksyttävälle tasolle ja että mahdolliset poikkeamat kassassa olevan rahan määrässä ja kassajärjestelmän ilmoittaman määrän välillä käsitellään. Tukkuliikkeen ja valmistustoimintaa harjoittavien yhteisöjen tyypillisin myyntitapa on laskutusmyynti. Tällöin tarkastetaan mm. se, että toimitettavaksi merkityt tuotteet todella toimitetaan ja että järjestelmä hälyttää toimittamattomista tilauksista. Erityistä huomiota tulee kiinnittää myös lähetys- ja toimitusasiakirjojen aukottomuuteen. Mitään tavaraa, jota ei ole tilattu, ei tulisi toimittaa ja jokaisesta luovutetusta tavarasta on laadittu lähetyslista. Tällöin tarkastetaan myös lähetettyjen hyvityslaskujen oikeellisuus perusteineen. Myyntisaamisten osalta kiinnitetään huomiota mm. siihen, että toimitukset on laskutettu sovittuun hintaan ja sopimuksen mukaisin ehdoin. Tällöin kiinnitetään huomiota siihen, että sovittuja luottolimittejä on noudatettu ja mahdolliset perintätoimet on hoidettu tehokkaasti. Myyntitoimintaan voidaan käyttää myös ns. analyttistä tarkastusta. Tällöin analysoidaan merkittäviä suhdelukuja ja kehityssuuntia. Tulosten avulla tilintarkastaja pystyy suuntamaan tarkastuksen oikeisiin painopisteisiin. Myyntitoiminnassa analyttinen tarkastus kohdistuu perinteisesti myyntitoiminnan tuloksellisuuteen ja suunnitelmallisuuteen. Tällöin verrataan toteutunutta myyntiä budjetointiin tai aikaisemman tilikauden toteutuneeseen myyntiin. Poikkeamat budjetoidusta tai edellisen tilikauden luvuista saattavat tuoda esiin sellaisia seikkoja, joita ei muilla keinoilla havaittaisi. (Tomperi, S. 2009, 58–62.)

Ostojen osalta tilintarkastajan tulee kiinnittää huomiota samoihin asioihin kuin myyntienkin osalta, mutta toiselta kantilta. Ostojen tarkastamisessa keskeistä on saada varmistus siitä, että yrityksen maksamat menoiksi kirjattavat ostolaskut koskevat vain yrityksen vastaanottamaa tavaroita tai palveluita, jotka on hankittu yrityksen tarpeisiin. On myös varmistuttava siitä, etteivät ostoketjun peräkkäiset linkit olisi saman henkilön vastuulla. Tämä voi antaa mahdollisuuden väärinkäytöksiin. Myös se, kenellä on oikeus päättää ostoista ja hankinnoista, tulisi olla erikseen määriteltä. Tilintarkastajan on myös varmistuttava siitä, että tilattu tavara saapuu yrityksen tiloihin ja että saapuva kuorma tarkastetaan ja kaikki ostot kirjataan oikeille tileille. Oikean tilin määrää se, onko kysymyksessä vaihto-omaisuusosto, investointiosto vai jokin muu hankinta. Tilintarkastaja

kiinnittää huomiota siihen, ettei ostoreskontra sisällä maksamattomia laskuja. Mikäli tilintarkastuksessa tällaisia ilmenee, on tärkeää selvittää, onko syynä esimerkiksi inhimillinen virhe vai yrityksen likviditeettiongelma. Tilintarkastaja tarkastaa myös varaston kiertonopeuksineen ja varastokirjanpitoineen varmistuen samalla esimerkiksi siitä, ettei varastossa ole epäkuranttia tavaraa, jota ei ole kirjattu hävikkiin. Tilintarkastaja ottaa kantaa myös siihen, että varaston tavara on arvostettu oikein. Analyyttistä tarkastusta voidaan käyttää myös ostotoiminnan tarkastuksen välineenä. (Tomperi, S. 2009, 64–67.)

Yhtä tärkeää, kuin myynti- ja ostotoiminnan tarkastus, on yrityksen palkkahallinnon ja palkkalaskennan tarkastaminen. Tällöin on keskeistä varmistua siitä, että palkkoja maksetaan sovittuja palkanmaksun perusteita noudattaen. Tilintarkastaja tarkastaa, että työntekijöille maksetut palkat henkilösivumenoineen ja luontaisetuineen ovat kirjautuneet yrityksen kirjanpitoon oikein. Samalla tarkastetaan myös palkkojen ja henkilösivukulujen tilinpäätösjakotukset. Samalla tavalla, kuin ostojen ja myyntienkin suhteen, tulisi myös eri palkkahallinnon eri tehtävät jakaa eri henkilöille. Esimerkiksi palkanlaskija ja palkkojen maksaja ei saisi olla sama henkilö. Lisäksi tarkastetaan, että yhteisön palkkakirjanpito täyttää ennakkoperintälain ja –asetusten antamat määräyksen. (Tomperi, S. 2009, 69–71.)

Myös tilinpäätöstarkastuksen osalta on jo suunnitteluvaiheessa määritetty, mihin eriin tulee kiinnittää erityistä huomiota. On kuitenkin mahdollista määritellä sellaiset seikat, joihin lähes jokaisessa tarkastuksessa tilintarkastaja ainakin jossain laajuudessa ottaa kantaa. Taseessa on yksityiskohtaisesti luetteloitu tarkastettavan yhteisön varat ja velat. Nämä on esitetty pysyvinä vastaavina, vaihtuvina vastaavina, vieraana pääomana ja paikallisina varauksina. Tasetta ei voida tarkastaa ilman huolella laadittua tase-erittelyä. Useiden tase-erien kuten vaihto-omaisuuden ja saamisten ja velkojen todennetaan inventointimenettelyin. Tase-erien todentamiseen tarvitaan myös kolmansien osapuolten vahvistuksia ja pääsy yhteisön sopimuksiin ja kirjeenvaihtoon. (Tomperi, S. 2009, 86.)

Pysyvien vastaavien aineettomiin hyödykkeisiin kuuluvat kehittämismenot, aineettomat oikeudet, liikearvo, muut pitkävaikutteiset menot ja ennakkomaksut. Tilintarkastajan tulee varmistua mm. siitä, ettei taseeseen ole aktivoituna mitään sellaista, johon ei liity

riittäviä tulonodotuksia ja ne olisi siis kirjattava kuluksi. Samalla tarkastetaan poistosuunnitelman asianmukaisuus ja sen noudattaminen. Tilintarkastaja tarkastaa myös avaavaan taseeseen liittyvien erien aktivointiedellytysten olemassaolo. Pysyvien vastaavien aineellisiin hyödykkeisiin kuuluvat maa- ja vesialueet, rakennukset, koneet ja kalusto, muut aineelliset hyödykkeet, muut pitkävaikutteiset menot ja ennakkomaksut ja keskeneräiset hankinnat. Aineellisten hyödykkeiden osalta selvitetään, millaisia lisäyksiä ja vähennyksiä on tilikauden aikana tapahtunut. Samalla selvitetään, että erät on arvostettu ja esitetty oikein. Jälleen huomiota tulee kiinnittää poistosuunnitelmien laatimiseen ja niiden noudattamiseen. (Tomperi, S. 2009, 87–88.)

Sijoituksiin kuuluvat osakkeet ja osuudet ja saamiset. Tällöin tilintarkastajan tulee varmistua kyseisten osakkeiden ja osuuksien olemassaolosta esimerkiksi inventoimalla fyysisesti osakekirjat. Samalla tarkastetaan mm. se, onko kyseisistä osakkeista aktivoitu hankintahinnan lisäksi varainsiirtovero ja muita hankintamenoja. Myytyjen osakkeiden osalta tarkastetaan myyntivoittojen ja – tappioiden käsittely. Tilintarkastaja tarkastaa myös, onko liitetiedoissa esitetty kaikki tarpeellinen tieto koskien sijoituksia, kuten esimerkiksi tieto osakkeiden panttaamisesta. Tärkeää on myös varmistua siitä, mihin tarkoitukseen osakkeet on hankittu ja siten esitetty oikeassa tase-erässä. Tämä taas vaikuttaa sijoitusten arvostamiseen. Sijoituksista tilintarkastaja kartoittaa niistä saatavat tuotot sekä niihin liittyvät maksut. Saamisista tilintarkastajan on selvittävä saadut vakuudet sekä takaisinmaksusuunnitelman noudattaminen. (Tomperi, S. 2009, 89.)

Vaihtuviin vastaaviin kuuluvat vaihto-omaisuus, saamiset, rahoitusarvopaperit ja rahat ja pankkisaamiset. Vaihto-omaisuuden kohdalla tilintarkastaja kiinnittää huomiota vaihto-omaisuuden ryhmittelyyn ja arvostukseen. Tilintarkastajan tulee arvioida myös inventoinnin luotettavuus ja laajuuden riittävyys. Tilintarkastaja voi käyttää analyttistä tarkastusta menetelmällä myös tarkastaessaan vaihto-omaisuutta. Tilintarkastaja tarkastaa myös, että varaston arvossa ei ole mitään sellaista, mitä sinne ei kuulu, kuten jo asiakkaalle luovutettua ja asiakkaan maksamaa tavaraa. Saamisten osalta selvitetään mm. myyntisaamisiin sisältyvät velkasaldot ja varmistutaan siitä, että saamiset on tilinpäätöksessä arvostettu nimellisarvoonsa. Lainasaamisia verrataan sopimuksiin ja hallituksen päätöksiin. Erityisesti tulee kiinnittää huomiota siihen, millä perustein laina on myönnetty ja miten se palvelee yhteisön tarkoituspäätöstä. Myös eri osakkeenomistajien yhden-

vertaisuus on otettava huomioon. Samalla tarkastetaan myös lainojen vakuudet. Muihin saamisiin liittyy esimerkiksi arvonnalisäverosaamisia ja maksettuja vuokravakuuksia. Arvonnalisäverot täsmäytetään valvontailmoituksiin. Samalla varmistetaan myös, että kaikki muihin saamisiin liittyvät tiedot on esitetty asianmukaisesti liitetiedoissa. Siirtosaamisten osalta varmistutaan mm. siitä, että olennaiset jaksotukset on suoritettu oikein. Rahoitusarvopapereihin kuuluvien arvopapereiden osalta tarkastetaan niiden olemassaolo vertaamalla tase-erittelyjä arvo-osuusjärjestelmän säilytystodistuksiin tai muihin todistuksiin. Jälleen huomiota kiinnitetään myös oikeaan arvostukseen ja siihen, että rahoitusarvopapereiden mahdolliset arvonalentumiset on kirjattu kuluksi, eikä arvonnousuja ole tuloutettu, ellei kysymyksessä ole kirjanpitolain 5.luvun 16 §:n mukainen kulukirjauksen palautus. Pankkitalletukset tarkastetaan vertaamalla kirjanpidon saldoa pankin antamiin saldovahvistuksiin tai tiliotteisiin. Tilintarkastaja selvittää myös korottomilla tileillä olevien talletusten määrään ja lisäksi johdon suunnitelmat mahdollisten sijoitus- tuottojen saamiseksi. (Tomperi, S. 2009, 90–94.)

Vastattaviin luetaan oma pääoma, tilinpäätössiirtymien kertymä, pakolliset varaukset ja vieras pääoma. Omasta pääomasta on aina tarkastettava, että osakeyhtiön taseen osakepääoma vastaa kaupparekisteri-ilmoitusta. Henkilöyhtiöissä tarkastetaan yhtiösopimusten mukaiset yhtiöpanokset. Jos osakeyhtiössä on päätetty osakepääoman korotuksesta, mutta ilmoitusta siitä ei ole vielä tehty kaupparekisteriin, tulee korotus esittää nimikkeellä osakepääoman korotus. Lisäksi tarkastetaan oman pääoman muutokset ja niitä koskevien päätösten perusteet. Tilintarkastaja tarkastaa käyvän arvon rahastoon tehtyjen kirjausten perusteet. Tilintarkastaja tarkastaa myös päätökset, joihin perustuu sijoitetun vapaan pääoman rahaston kartuttaminen tai käyttö. Oman pääoman tarkastamisen yhteydessä on kiinnitettävä huomiota myös sen riittävyteen. Jos oman pääoman määrä on negatiivinen, on siitä tehtävä ilmoitus kaupparekisteriin. On myös tarkastettava, että oman pääoman lisäyksestä on kerrottu liitetiedoissa tai toimintakertomuksessa. Oman pääoman lisäyksessä on myös noudatettava erityistä varovaisuutta. Tilinpäätössiirtymiin kirjataan kertynyt poistoero. Tämä tarkastetaan jo koneisiin ja kalustoihin liittyvän poistosuunnitelmatarkastuksen yhteydessä. Poistojen ja poistoeron yhteydessä tarkastetaan myös ns. hyllypoistot. Hyllypoistoja syntyy silloin, kun kirjanpidon poistot ovat suuremmat, kuin mitä verotuksessa hyväksytään. Myös vapaaehtoisen varauksen muodostaminen edellyttää verotukseen perustuvaa syytä. Pakollisten varaus-

ten osalta tilintarkastaja tarkastaa, että erään on merkitty vain sellaisia menoja ja meno-tyksiä, joita siihen saa merkitä. Toisaalta tilintarkastaja ottaa kantaa myös siihen, onko kaikki pakolliset varaukset otettu huomioon. Vieras pääoma jakautuu pitkäaikaiseen ja lyhytaikaiseen vieraaseen pääomaan. Tilintarkastajan tulee selvittää, onko tuo jako tehty asianmukaisesti. Valuuttamääräisten velkojen arvostuksessa kiinnitetään huomiota siihen, mihin kurssiin ne on arvostettu. Lisäksi tarkastetaan, että velat on esitetty oikeiden nimikkeiden kohdalla. Pääomalainoista selvitetään, että ne myönnetty siten, että velkakirja täyttää osakeyhtiölain pääomavelalle asetetut kriteerit. (Tomperi, S. 2009, 94–98.)

Tuloslaskelman tarkastuksen keskeisenä tavoitteena on selvittää, antaako se oikeat ja riittävät tiedot yhteisön tilikauden tuloksesta. Tuloslaskelman tarkastus on verrattain helppoa. Usein taseen erät liittyvät toisiinsa niin, että tasetta tarkastaessa tulee suoritettua myös tuloslaskelman tarkastusta. Tuloslaskelman eriä tarkastetaan myös suurimaksi osaksi jo pitkän tilikautta. Tuottojen tarkastaminen ei yleensä aiheuta ongelmia, mutta kulujen oikeellisuuden tarkastaminen voi joskus olla haastavampaa. Keskeisintä tuloslaskelman tarkastuksessa on selvittää, että kaikki tuloslaskelmaan kirjatut tuotot ja kulut todella kuuluvat kyseiselle tilikaudelle, ja oikeat kulut ja tuotot on kirjattu oikeisiin eriin. (Tomperi, S. 2009, 98–101.)

Rahoituslaskelmassa annetaan selvitys varojen hankinnasta ja käytöstä tilikauden aikana. Rahoituslaskelma kuuluu osana osakeyhtiön tai osuuskunnan tilinpäätöstä. Tilintarkastajan tulee tarkastaa rahoituslaskelmien lukujen oikeellisuus sekä näiden perusteella olevat apulaskelmat. Myös rahoituslaskelmassa tulee esittää vertailutiedot edelliseltä tilikaudelta. Rahoituslaskelman olemassaolon yksi funktio on se, että johto pystyy sen avulla tekemään rahoitusta koskevia ennustuksia tuleville tilikausille. Tilintarkastajan tulee tarkastaa johdon rahoituslaskelman pohjalta tekemät ennustusten realistisia tutkimalla perusteet, joille nämä ennustuksen perustuvat. Tällaiset ennustukset voivat liittyä esimerkiksi liiketoiminnan jatkuvuuteen. (Tomperi, S. 2009, 101–103.)

Toimintakertomus on vapaamuotoinen asiakirja, jossa annetaan tiedot kirjanpitovelvollisen toiminnan kehittymistä koskevista tärkeistä seikoista. Toimintakertomusta tarkastettaessa on kiinnitettävä huomiota siihen, että toimintakertomus antaa laissa vaaditut tiedot ja etteivät toimintakertomuksen ja tilinpäätöksen tiedot ole keskenään ristiriidas-

sa. Kirjanpitolain mukaan toimintakertomuksessa on esitettävä tiedot olennaisista tapahtumista tilikaudella ja sen päättymisen jälkeen, arvio todennäköisestä tulevasta kehityksestä ja selvitys tutkimus- ja kehitystoiminnan laajuudesta. Toimintakertomuksen tiedot on esitettävä siinä laajuudessa, kuin ne ovat liiketoiminnan kannalta merkityksellisiä. Tilintarkastajan tulee tarkastaa, että kertomuksessa on esitetty myös ne olennaiset tiedot, jotka tapahtuvat tilinpäätöksen allekirjoituksen jälkeen ja että johdon arvioissa toiminnan kehittymisestä on noudatettu varovaisuuden periaatetta. Toimintakertomuksessa on esitettävä myös arvioita toimintaan liittyvistä riskeistä. Tilintarkastajan on otettava kantaa yhtiön tuloksesta ja taloudellisesta asemasta annetun selonteon oikeellisuuteen ja asianmukaisuuteen. Kirjanpitolaki vapauttaa niin sanotut pienet kirjanpitovelvolliset toimintakertomuksen laatimisesta. Tilintarkastajan tehtävä onkin selvittää, tulee tarkastettavan yhteisön laatia toimintakertomusta. (Tomperi, S. 2009, 111–114.)

Kirjanpidon ja tilinpäätöksen lisäksi tilintarkastajan velvollisuuksiin kuuluu tarkastaa myös yhteisön hallinto. Tomperin (2009, 73–81) mukaan hallinnon tarkastuksessa suurenuslasin alle joutuvat:

- Säännösten noudattaminen
- Kokouspöytäkirjat
- Sisäinen valvontajärjestelmä
- Yrityksen rekisteritiedot
- Osake-, osakas- ja jäsenluettelot
- Sopimukset ja lähipiiritapahtumat
- Varainhoito, vakuutukset ja riskien hallinta
- Veroasiat ja viranomaisille annettavat tiedot

Edellä mainitut toiminnot ja erät ovat sellaisia, että ne tarkastetaan lähes aina riippumatta mikä tai millainen yhteisö on kysymyksessä. Tilintarkastajan ammatillisen harkinnan varaan jää, mitä muita toimintoja ja eräiä tilintarkastuksessa tarkastetaan milläkin intensiteetillä. Tähän päätökseen vaikuttavat mm. mahdolliset aikaisemman tilintarkastukset kohteesta, yhteisön taloudellinen tilanne, yhteisön toimiala, yhteisön historia ja se, toimiiko yhteisö tuottaakseen voittoa vai onko sen olemassaololle jokin muu tarkoi-

tus, kuten esimerkiksi peruspalveluiden tarjoaminen kuntalaisille. Tilintarkastaja voi myös valita jonkin erän tai toiminnon pistokoemaisesti tarkastuksen kohteeksi. (Vahtera, P. 1986, 133.)

2.3.3 Tilintarkastuksen raportointi

Tilintarkastajan tulee dokumentoida työnsä joka vaiheessa niin hyvin, että toinen kokenut tilintarkastaja pystyy saamaan käsityksen suoritettujen tilintarkastustoimenpiteiden luonteesta, ajoituksesta, laajuudesta, tuloksista, hankitusta tilintarkastusevidenssistä sekä muista merkittävistä seikoista ja tekemään samat johtopäätökset vaikka ei ole aikaisemmin ollut tekemisissä kyseisen tilintarkastajan kanssa. Voidaankin karkeasti sanoa, että sitä mitä ei ole dokumentoitu, ei ole tarkastettu. (Tilintarkastuslautakunta 2012a.)

Tilintarkastuksen lopputuotteena syntyy tilintarkastajan raportointi. Raportoinnilla siis tarkoitetaan tarkastustyön tulosten esittämistä yleensä kirjallisen lausunnon, muistion, kertomuksen ja/tai vastaavan esityksen muodossa. Kirjalliset raportit ovat lakisääteisiä raportteja, kuten tilintarkastuskertomus, tilinpäätösmerkintä ja tilintarkastuspöytäkirja ja vapaamuotoisempia, tilinpäätöksen yhteydessä annettavia raportteja. Raportointiin kuuluu olennaisena osana myös suullinen raportointi. Suullisella raportoinnilla kuitenkin vain selvennetään kirjallista raportointia, eikä sitä koskaan käytetä kirjallisen raportoinnin sijasta. Tilintarkastajan on annettava jokaiselta tilikaudelta päivätty ja allekirjoitettu tilintarkastuskertomus. Tilintarkastuskertomus eroaa sisällöltään hieman riippuen siitä, onko tilintarkastuksen kohteena yhteisö tai säätiö vai julkishallinnon yksikkö, kuten kunta tai kaupunki. (Horsmanheimo, P. & Steiner, M-L. 2008, 308–309; Tomperi, S. 2009, 152–153, 165.)

Yhteisöjen ja säätiöiden tilintarkastusta ohjaavan tilintarkastuslain 15 §:n mukaan tilintarkastuskertomuksessa on oltava lausunto siitä, antavatko tilinpäätös ja toimintakertomus tilinpäätössäännösten mukaisesti oikeat ja riittävät tiedot yhteisön tai säätiön toiminnan tuloksesta ja taloudellisesta asemasta sekä siitä, ovatko tilikauden toimintakertomuksen ja tilinpäätöksen tiedot ristiriidattomia. Lisäksi tilintarkastajan on huomautettava, mikäli hän havaitsee, että yhteisön tai säätiön yhtiömies, hallituksen, hallintoneuvoston tai vastaavan toimielimen jäsen, puheenjohtaja tai varapuheenjohtaja taik-

ka toimitusjohtaja tai muu vastuuvollinen on syyllistynyt sellaiseen tekoon tai laiminlyöntiin, josta voisi aiheutua vahingonkorvausvelvollisuus ko. yhteisölle tai säätiölle tai jos hän on rikkonut joko lakia tai yhteisön tai säätiön yhtiöjärjestystä, – sääntöä tai muuta sääntöä.

Kuntalain 75 §:n mukaan julkishallinnon tilintarkastajan (JHTT-tilintarkastajan)

”on annettava valtuustolle kultakin tilikaudelta kertomus, jossa esitetään tarkastuksen tulokset. Kertomuksessa on myös esitettävä, onko tilinpäätös hyväksyttävä ja voidaanko toimielimen jäsenelle ja asianomaisen toimielimen tehtäväalueen johtavalle viranhaltijalle (*tilivelvollinen*) myöntää vastuu- vapaus.”

Tilintarkastuskertomuksessa on annettava muistutus, mikäli tilintarkastaja havaitsee, että hallintoa tai taloutta on hoidettu vastoin lakia tai valtuusto päätöksiä ja kyseinen virhe tai vahinko on suurempi kuin vähäinen. Tilintarkastuskertomus voi olla muodoltaan joko vakioimuotoinen, ehdollinen tai kielteinen. Edelle mainittujen seikkojen lisäksi sen muotoon vaikuttavat myös tilintarkastuksessa havaittujen virheiden yhteismäärä. Tilintarkastuskertomusta, joka ei ole muodoltaan vakioimuotoinen eli ns. ”puhdas kertomus”, kutsutaan mukautetuksi kertomukseksi. Mukautettu kertomus on myös ns. ”avoin kertomus” eli jos jostain syystä tilintarkastaja ei voi antaa lausuntoa ollenkaan. Lausunnon antamatta jättäminen tulee kysymykseen sellaisissa tapauksissa, joissa tilintarkastaja ei syystä tai toisesta pysty hankkimaan riittävää tilintarkastusevidenssiä. (Blummé, N. 2008, 147; Horsmanheimo, P. & Steiner, M-L. 2008, 333; Tilintarkastuslaki (13.4.2007/459) 3. luku 15 §)

Horsmanheimon ja Steinerin (2008, 331) mukaan vakioimuotoiseen kertomukseen tulee päätyä siinä tapauksessa, että seuraavat edellytykset toteutuvat:

- toimintakertomus ja tilinpäätös antavat oikeat ja riittävät tiedot kohteen toiminnan tuloksesta ja taloudellisesta asemasta
- toimintakertomuksen ja tilinpäätöksen tietojen välillä ei keskenään ole ristiriitoja
- huomauttamiselle kertomuksessa tai lisätietojen antamiselle ei ole syytä
- erityislainsäädännön edellyttämät lausumat tai tilintarkastuskertomukset voidaan antaa vakioimuotoisina.

Mukautettu kertomus on siis tilintarkastuskertomus, joka sisältää jonkin sellaisen tilintarkastuslain edellyttämän lausunnon tai muun lausunnon, joka poikkeaa vakiomuotoisesta kertomuksesta. Mukautetusta kertomuksesta puhutaan myös silloin, jos kertomus sisältää jonkin tilintarkastuslain tai mukaisen huomautuksen tai tarpeellisen lisätiedon. Julkishallinnon puolella tilintarkastusta ohjaava kuntalaki taasen puhuu huomautuksen sijaan muistutuksesta. ISA-standardi 701 – ”Tilintarkastuskertomuksen mukauttaminen” nimensä mukaisesti ohjeistaa tilintarkastajaa siinä tilanteessa kun mukautettu kertomus saattaisi tulla kysymykseen. (KHT-yhdistys 2009, 389; Kuntalaki (17.3.1995/365) 9. luku 75 §, Tomperi, S. 2009, 159.)

Ehdolliseen lausuntoon tilintarkastaja voi päätyä siinä tapauksessa, jos tilintarkastaja toteaa, että vakiomuotoisen lausunnon antaminen ei ole mahdollista, mutta havaitut virheet eivät määrältään tai laadultaan ole niin olennaisia tai laajoja, että kielteisen tai avoimen lausunnon jättäminen olisi välttämätöntä. Ehdollinen lausunto on mahdollinen myös silloin, jos tilinpäätös sinällään ei sisällä kokonaisolennaisuuden ylittäviä virheitä, mutta esimerkiksi tilinpäätöksen esittämisestä tai sen laatimisperiaatteesta tai tilintarkastajan toiminnasta on toimivan johdon kanssa erimielisyyksiä. Kielteiseen lausumaan tilintarkastaja voi päätyä tilanteessa, jossa tilinpäätöksen virheet ja puutteet ovat niin olennaisia ja laajoja, ettei ehdollinen kertomus ole riittävä väline tuomaan esiin tilinpäätöksen harhaanjohtavuutta ja puutteellisuutta. (Horsmanheimo, P. & Steiner, M-L. 2008, 332; Tomperi, S. 2009, 161.)

Tilintarkastajalla on myös väline, jolla kertoa luottamuksellisesti toimivalle johdolle selvaisista havaituista virheistä ja puutteista, joilla on tilinpäätöksen oikeellisuuden kannalta merkitystä, mutta jotka eivät laajuudessaan ja olennaisuudessaan ole niin suuria, että sillä tulisi välttämättä olla vaikutusta tilintarkastuskertomukseen. Tällainen väline on nimeltään tilintarkastuspöytäkirja. Tilintarkastuslain 16 §:n mukaan:

”Pöytäkirja on annettava toimielimelle, jonka tehtävänä on huolehtia yhteisön tai säätiön hallinnosta ja toiminnan asianmukaisesta järjestämisestä. Tämän on käsiteltävä pöytäkirja viipymättä ja säilytettävä se luotettavalla tavalla.”

Itse pöytäkirjan sisällöstä ko. laki ei määrää. Tilintarkastuspöytäkirja annetaan tyypillisesti tilinpäätöksen tarkastamisen ja tilintarkastuskertomuksen antamisen yhteydessä. Tällöin siinä voidaan selostaa laajemmin tilintarkastuskertomuksessa mahdollisesti esitettyä mukautettua lausuntoa tai annettua huomautusta. Se voidaan kuitenkin antaa myös tilikauden aikana, mikäli tilintarkastaja katsoo sen aiheelliseksi. Tomperi (2009, 165–166) kertoo, että tyypillisiä tilintarkastuspöytäkirjassa esitettäviä asioita voivat olla esimerkiksi:

- osa-, perus- tai pääkirjanpidon puutteet
- tositteiden puutteet
- omaisuuden arvostus
- vähäiset toimivallan ylitykset
- vaaralliset työyhdistelmät
- sisäisen kontrollijärjestelmän puutteet

On täysin tapauskohtaista johtaako tilintarkastuspöytäkirjassa esitetyt asiat niiden esiin nostamiseen myös tilintarkastuskertomuksessa. Jos kuitenkin tilintarkastuspöytäkirjassa esitettyjen virheiden ja puutteiden korjaaminen laiminlyödään, voi siitä olla seurauksena mukautettu tilintarkastuskertomus. (Tomperi, S. 2009, 165–166.)

2.3.4 TILAn havaitsemat ongelmat olennaisuuden määrittelyssä

TILAn laadunvalvontaryhmän valvonnassa ja ohjeistamana suoritettujen laadunvarmistukset aloitettiin vuonna 2009. Vuosina 2009–2012 laadunvarmistuksia tehtiin yhteensä 538 KHT- ja HTM-tilintarkastajalle. Vuosille 2009–2012 kohdistuneet laadunvarmistustarkastukset nostivat nimenomaan olennaisuuden tarkan rahamääräisen määrittelyn yhdeksi kohteeksi, johon tulisi jatkossa kiinnittää tarkempaa huomiota. Laadunvarmistuksissa yleisimmät havainnot olivat, ettei olennaisuutta ole määritelty lainkaan, tai jos se on määritelty, sen on määritelty olevan jokin tietty tase-erä tai/ja tuloslaskelma. Tarkkaa raha-määrä ei tällöin ole määritelty ollenkaan. (Tilintarkastuslautakunta 2012a.)

3 Tilintarkastus käytännössä: olennaisuuden määrittelyn hankaluus

Kuten lähes kaikessa tekemisessä, myös tilintarkastuksessa teorian – eli sen miten asia ”pitäisi” tehdä – ja käytännön toteutuksen – eli sen miten asia oikeasti tehdään – välillä on joskus isokin ero. Tilintarkastuksessa nimenomaan olennaisuuden määrittelyssä nämä erot tulevat esiin: Tähän on useita syitä: käytännöt eroavat eri tilintarkastusyhteisöiden välillä ja joskus jopa tilintarkastajien välillä saman yhteisön sisällä. Kuten jo aiemmin todettiin, olennaisuuden määrittelyyn ei ole olemassa yhtä selkeää ja joka tilanteessa toimivaa matemaattista kaavaa vaan myös tilintarkastajan oma ammatillinen harkinta on suuressa roolissa. Käytännön työssä nouseekin usein esiin seikkoja, jotka voivat omalta osaltaan hankaloittaa tilintarkastuksen olennaisuusrajojen määrittelyä.

3.1 Olennaisuuden huomioiminen tilintarkastuksen suunnittelussa ja huomioitavat toiminnot ja erät

Laki ei suoranaisesti edellytä tilintarkastussuunnitelman tekoa. Kuitenkin tilintarkastussuunnitelman teko sisältyy hyvään tilintarkastustapaan, jonka noudattamista laki edellyttää. Suunnitelman on oltava sitä yksityiskohtaisempi, mitä suuremman kohteen tarkastuksesta on kysymys. Jo suunnitteluvaiheessa otetaan kantaa olennaisuuteen: tilintarkastaja ottaa huomioon olennaisuuden suhteen tilintarkastusriskiin sekä suunnittelee, mihin eriin tai toimintoihin tilintarkastus kohdennetaan. Tämä tapahtuu pohtimalla, mitkä erät tai toiminnot sisältävät tilinpäätöksen oikeellisuuden kannalta tärkeimmän informaation sekä suurimman riskin siitä, ettei tilintarkastaja tai kohteen sisäinen tarkkailujärjestelmä havaitse olennaisia virheitä tai puutteita. Olennaisuuden määrittely matemaattisesti on tietenkin sitä haastavampaa, mitä enemmän tarkastuksen kohteina on eriä tai toimintoja, joissa tarkastettava materiaali on suurimmaksi osaksi kirjallista eikä numeerista. Matemaattinen määrittely on myös yksinään suhteellisen jäykkä, eikä anna juurikaan tilaa ottaa tilinpäätöksen laadullisia tekijöitä huomioon. On myös vaikeaa määrittellä sellaista yleispätevää matemaattista mallia, jolla olennaisuusrajan voisi määrittellä riippumatta siitä, millä toimialalla tai miten suuri yritys on kyseessä. Tällöin ammatillinen harkinta nousee entistä suurempaan rooliin. (Kokkonen, S. 2000, 30; Koskinen, H. E. 1999, 101.)

Tilintarkastuksen kohdentamiselle oman haasteensa luo se tosiseikka, että tilintarkastajan tulee työssään noudattaa niin monen eri tahon ohjeistusta: Tilintarkastuslaki velvoittaa tilintarkastajaa noudattamaan ns. hyvää tilintarkastustapaa. Helsingin seudun kaupakamarin veroasiantuntija Pekka Virtamo (28.9.2011) määrittelee hyvän tilintarkastustavan seuraavanlaisesti:

”Käsitteenä hyvä tilintarkastustapa tarkoittaa esimerkiksi hyvään asianajajatapaan ja hyvään kirjanpitoon rinnastuvaa tapaoikeutta eli huolellisten ammattihenkilöiden yleisesti noudattamaan ammatilliseen harkintaan perustuvia käytäntöjä ja menettelytapoja, jotka ohjaavat tilintarkastustehävän suorittamista. Hyvä tilintarkastustapa tarkoittaa myös ammattieettisten periaatteiden, kuten objektiivisuuden, huolellisuuden ja salassapitovollisuuden noudattamista. Ammattieettistä toimintaa sääntelevät käytännössä kansainvälisen tilintarkastajaliitto IFAC:in eettiset säännöt. Hyvän tilintarkastustavan on katsottu muodostuvan muun muassa lainsäädännössä olevista määräyksistä, IFAC:in ISA-tilintarkastusstandardeista, tuomioistuinten päätöksistä sekä Valtion tilintarkastuslautakunnan ja Keskukskaupakamarin tilintarkastuslautakunnan ratkaisuksista, ohjeista ja lausunnoista.”

Hyvän tilintarkastustavan lisäksi tilintarkastajan tulee noudattaa toimeksiantajansa eli yhtiökokouksen tai vastaavan toimielimen ohjeita, sikäli kun ne eivät ole ristiriidassa aiemmin mainittujen seikkojen, kuten hyvän tilintarkastustavan kanssa. Osakeyhtiön yhtiökokous voi antaa esimerkiksi ohjeet tarkastaa jokin osa-alue laajemmin kuin muuten olisi tarpeellista. Huomioitavaa on se, ettei toimielin voi koskaan supistaa tarkastusta, ainoastaan laajentaa sitä. (Korkeamäki, A-M. 2008, 35.)

Yksittäisen tilintarkastajan näkökulmasta ongelmat olennaisuuden määrittelyssä alkavat jo suunnitteluvaiheessa: mikäli kysymyksessä on vähänkään suurempi yhtiö, on todennäköistä, että tilintarkastusta on suorittamassa useita tarkastajia ryhmänä. Samaan ryhmään voi kuulua vasta uraansa aloittelevia tarkastajia, joilla ainoa väline olennaisuuden määrittelyyn käytännön kokemuksen puuttuessa on olennaisuuden raaka matemaatti-

nen määrittely ja toisaalta jo pitkän uran auktorisoituina tilintarkastajina tehneitä henkilöitä, joille ”mututuntuma” ja ammatillinen harkinta voivat jopa kokonaan korvata olennaisuuden matemaattisen määrittelyn. Ryhmästä yksi auktorisoitu tilintarkastaja, tyypillisesti kokenein, toimii vastuunalaisena tilintarkastajana, joka myös allekirjoittaa tilintarkastuskertomuksen ja on näin vastuussa ryhmästään ja sen toiminnasta tilintarkastusta suorittaessa. (Kokkonen, S. 2000, 27; Mähönen, J. 2009, 330–331.)

Suunnitteluvaiheessa tehdään tyypillisesti niin sanottu aikabudjetti. Tämä tehdään esimerkiksi taulukkomuotoon, josta nopealla silmäyksellä selviää tarkastettavat kohteet, kuhunkin kohteeseen budjetoitu aika, tarkastusajankohta, kuka jokaisen yksittäisen toiminnan tai erän tarkastuksen ryhmästä suorittaa sekä mahdolliset lisähuomiot. Hyvin harvassa tapauksessa koko ryhmä tarkastaa yhdessä kutakin erää, vaan tyypillisesti yksi tilintarkastaja tai avustava tarkastaja tarkastaa aina tiettyä toimintoa tai erää. Tällöin tulisi ottaa huomioon se, etteivät ryhmän kokemattomimmat jäsenet välttämättä ole kykeneviä arvioimaan omien tarkastuskohteidensa virheiden ja puutteiden olennaisuutta samalla tavalla kuin kokeneemmat kollegansa. Tavallistahan on, että olennaisuusrajat ovat tässä kohtaa tilintarkastusta määritelty hyvinkin yleisellä tasolla. (Vahtera, P. 1986, 134–135.)

Tilintarkastussuunnitelmaa tehdessä ehkä tärkeimmäksi yksittäiseksi seikaksi nousee tarkastettavan kohteen tunteminen. Tällainen seikka nousee esiin tyypillisesti varsinkin silloin kun tarkastettava kohde on tilintarkastajalle täysin uusi: eihän suunnitelmaa voi tehdä ilman perustietoja yrityksestä. Vahtera (1986, 133) puhuukin yrityksen peruskartoituksesta eli ns. ”understanding the business”- vaiheesta. Tällöin tilintarkastaja hankkii perustiedot yrityksestä kuten edellisen tilinpäätöksen, tiedot sisäisen tarkastuksen järjestämisestä, kirjanpidon järjestämisestä, tiedot liiketoiminnasta ja sen luonteesta yleisesti, mutta myös tiedot yrityksen vaikutuspiiriin kuuluvista ulkoisista tekijöistä, kuten millä tavalla taloudelliset ja poliittiset tekijät vaikuttavat yrityksen toimintaan, tiedot mahdollisista kausivaihteluista sekä tiedot kilpailijoista ja markkinatilanteesta. Tarkastussuunnitelma on mahdollista tehdä sitä tarkemmaksi, mitä parempi tuntemus tilintarkastajalla on tarkastettavasta kohteesta ja toisaalta sen merkitys ja ajankäytön painotus korostuu sitä vahvemmin, mitä huonommin tilintarkastaja kohteen tuntee ennen toimeksiannon aloitusta. Kun tilintarkastaja tuntee kohteensa läpikotaisin, on helpompi

kohdentaa tarkastus oikeille erille ja toiminnoille ja tämä taas auttaa merkittävästi olen-
naisuusrajojen määrittelyssä. (Korkeamäki, A-M. 2008, 35; Riistama, V. 2000, 72, 83–
84; Vahtera, P. 1986, 133.)

Tilintarkastuksen suunnitteluvaiheessa määritellään ne erät ja toiminnot, jotka tilintar-
kastaja tarkastaa. Kuten kappaleessa 2.3.1 jo todettiin, rajalliset resurssit estävät sen,
että tilintarkastaja voisi tarkastaa jokaisen tositteen ja jokaisen erän yhtä yksityiskohtai-
sesti. Jo tilintarkastuksen suunnitteluvaiheessa tilintarkastajan tulisi olla tietoinen, että
hän tulee tilintarkastuksen aikana törmäämään sellaisiin eriin ja toimintoihin, joiden
tarkastamisessa joudutaan ottamaan huomioon erityisiä seikkoja, kuten toimintoihin ja
eriin liittyviä riskejä. Näiden riskien määrittäminen on tärkeää jo suunnitteluvaiheessa,
jotta voidaan päättää tarkastuksen laajuus ja ajoitus. Ne erät, ja toiminnot, joiden eri-
tyispiirteet huomioidaan yleensä vasta tarkastuksen toteutusvaiheessa, on esitelty seu-
raavassa kappaleessa. (Tomperi, S. 2009, 55–56, 63.)

Kuten kappaleessa 2.3.1. esitettiin, jokaisessa tilintarkastuksessa tilintarkastaja kiinnittää
huomiota tarkastettavan kohteen myynti- ja ostotoiminnan riskeihin. Myyntitoimintoi-
hin liittyy niin toiminnallisia kuin sisäisen tarkkailunkin riskejä. Toiminnallisia riskejä
aiheuttavat sellaiset tekijät kuten riippuvuus yhdestä tai vain muutamasta asiakkaasta,
uusien asiakkaiden suuri määrä, olennaiset hintojen muutokset, pitkäaikaishankkeiden
suuri määrä ja niihin liittyvien tuloutusten ongelmat, palautusten suuri määrä, uusien
tuotteiden suuri määrä ja ongelmat niiden kannattavuuden arvioinnissa. Sisäisen tark-
kailun riskeistä kielivät sellaiset seikat kuten hyvityslaskujen määrän kasvu, erot toimi-
tettujen tuotteiden ja asiakkaiden tilaamien tuotteiden määrissä, viiveet tilauksissa ja
toimituksissa, luottorajojen määrittämisen laiminlyönti, asiakkaille myönnettyjen luotto-
aikojen pidentäminen ilman näkyvää syytä, maksuajan myöntäminen käteisasiakkaille ja
lisääntyneet asiakkailta saatujen valitusten määrä, silloin kun valitukset koskevat toimi-
tettua määrää, toimitusaikaa tai luoton saldoa. (Tomperi, S. 2009, 63–64.)

Ostotoimintojen kohdalla toiminnalliset riskit ilmenevät sellaisina seikkoina kuten tava-
ran tai palvelun toimittajan toimitusvaikeuksina, kun kysymyksessä on yritys, joka pyrkii
pitämään oman varastonsa pienenä, toimittajille maksettuina ennakkomaksuina, joille ei
ole saatu vakuutta, pitkäaikaisina ostosopimuksina, jotka on tehty kiintein hinnoin tava-

rasta, jonka markkinahinta tyypillisesti vaihtelee, ostoina, joihin sisältyy arvokkaita raaka-aineita, kuten jalometalleja ja merkittävänä ostoina lähipiiriin kuuluvilta. Tomperin (2009, 68) mukaan sisäisen tarkkailun riskiä voivat ilmentää esimerkiksi seuraavanlaiset seikat:

- Ostoja on suoritettu ja ostolaskuja on vahvistettu vahvistetuista menettelytyvoista poikkeavilla menettelyillä. Ostot on voinut esimerkiksi suorittaa sellainen henkilö, jolla ei siihen ole valtuutusta tai merkittävimpiä ostoja ei ole kilpailutettu.
- Todetaan, että tavaroiden vastaanottotarkastuksia suoritetaan vain sattumanvaraisesti
- Tavarapalautuksia toimittajille on tapahtunut tavallista enemmän
- Ostoreskontran kirjauksien ajantasaisuus ja täsmäytys pääkirjanpitoon on puutteellista
- Ostolaskuja on maksettu kahteen kertaan
- Ostomäärät ovat liian suuria tarpeisiin nähden. Tällöin pääomaa sitoutuu turhaan ja korko- ja varastointikulut kasvavat. Pitkään varastossa olevat tavarat ovat myös alttiita pilaantumiselle ja vanhenemiselle.

Myös yrityksen palkanlaskenta ja siihen liittyvät toimitoihin liittyy niin toiminnallisia kuin sisäisiäkin riskejä. Nämä riskit tilintarkastajan tulee kartoittaa ja tiedostaa jo tilintarkastuksen suunnitteluvaiheessa. Tällaisia palkanlaskentaan liittyviä toiminnallisia riskejä aiheuttavat mm. yhteisössä sovellettavat useat eri työehtosopimukset ja näiden työehtosopimusten hiljattain muuttuneet säädökset, työntekijöiden suuri vaihtuvuus ja kausiluonteisten työntekijöiden suuri määrä, työntekijöiden runsaat luontoisedut sekä johdon palkkojen sitominen yrityksen tulokseen, jos perusteita ei ole kunnolla määritellyt. Palkanlaskentaan liittyviä sisäisiä riskejä ilmentävät sellaiset seikat kuin palkanmaksua koskevien tietojen, kuten työtuntien, puutteellinen tarkastaminen ja hyväksyminen, henkilökästerin huolimaton ylläpito, johdon välinpitämättömyys palkkahallinnon raporteja kohtaan sekä mahdollisen uuden palkanlaskentaohjelman käyttöönotto ja ylläpito. (Tomperi, S. 2009, 72.)

Hallinnon tarkastuksessa yksi tilintarkastuksen kulmakiviä on tarkastaa, että yhteisö noudattaa sille määriteltyjä yleisiä ja erityisiä säännöksi. Tilintarkastuksen suunnittelu- vaiheessa tilintarkastajan onkin otettava selvää, mitkä erityissäännökset koskevat tarkas- tettavaa yhteisöä lain peruseriaatteiden eli yleisten säännösten lisäksi. Tällaiset erityis- säännökset määräytyvät esimerkiksi yhteisön toimialan mukaan. Tämä ei sinällään ole niinkään hankalaa, mutta lakipykäliin tutustuminen voi varsinkin kokemattomalta tilin- tarkastajalta viedä aikaa. (Tomperi, S. 2009, 73.)

3.2 Olennaisuuden huomioiminen tilintarkastusta toteuttaessa ja tarkastettavat toiminnot ja erät

Kunnollisen suunnittelun jälkeen on aika toteuttaa tilintarkastus. Kuten tilintarkastus- suunnitelmaan ja aikabudjetointiin, myös toteutukseen vaikuttavat huomattavasti tar- kastettavan kohteen toiminnan luonne ja sen laajuus. Mitä suurempi kohde, sitä tärke- ämpää on noudattaa ennalta sovittua aikataulutusta ja painotusta. (Kokkonen, S. 2000, 31.)

Ajallisesti tilintarkastus jakautuu kahteen pääjaksoon: tilikauden aikaiseen ja tilikauden päättymisen jälkeiseen tarkastukseen. Tilikauden aikainen tarkastus kohdistuu esimer- kiksi yleishallintoon, sisäisiin tarkkailujärjestelmiin, kirjanpitoon ja sopimuksiin. Tili- kauden päättymisen jälkeen suoritettava tarkastus puolestaan keskittyy enemmänkin tilinpäätöksen tarkastamiseen, mutta tilintarkastaja voi oman harkintansa mukaan vielä tällöin palata niihin seikkoihin, joita on tarkastettu jo tilikauden aikana. Toisaalta ennen tilikauden päättymistä tehtävän tarkastuksen aikana tulee ottaa huomioon ne seikat, jot- ka tapahtuvat vasta tilikauden päätyttyä. Mitä isompi tarkastettava kohde on, sitä suu- rempi osa tarkastuksesta pyritään tekemään jo tilikauden aikana. Tilintarkastuksen vää- ränlainen ajoittaminen voi luoda omat haasteensa olennaisuuden määrittelyyn: Tilikau- den jälkeisessä tarkastuksessa saattaa nousta esiin sellaisia seikkoja, jotka omalta osal- taan saavat tilintarkastajan tekemään päätöksen olennaisuusrajojen kiristämisestä. Tämä on hyvä pitää mielessä jo tilikauden aikaisessa tarkastuksessa, jotta ne virheet ja puut- teet, jotka juuri ja juuri suuruusluokaltaan jäävät esimerkiksi yksittäisen virheen rajan alle, eivät unohdu olennaisuusrajojen kiristämisen jälkeen. Tähän ongelman välttämi-

seksi jatkuva, perinpohjainen ja oikea-aikainen työn dokumentointi on erityisen tärkeää. (KHT-yhdistys 2009, 298; Kokkonen, S. 2000, 26–27.)

KHT-yhdistyksen hyvän tilintarkastustavan mukaan olennaisuutta on tarkasteltava kokonaisuuden kannalta. Tarkastuksen aikana havaitut virheet tulee suhteuttaa tarkastettavaan erään tai kohteeseen, jolloin suhteellisen pienetkin erot saattavat johtaa lisäselvityksiin, mikäli on syytä olettaa, että samankaltainen virheitä saattaa esiintyä muuallakin ja ne yhdessä siten vaikuttaa kokonaisolennaisuuteen. Yksittäisen tilintarkastajan, varsinkin osana suurempaa tarkastusryhmää, voi olla vaikeaa säilyttää kriittisyys myös pienempiä virheitä kohtaan ja niiden määrään: kuinka monta pientä, yksittäisen virheen rajan alle jäävää virhettä on tarpeeksi, jotta yksittäisen virheen rajaa tulisi miettiä uudelleen? Tällöin virheiden laatua ja määrää tulee huomioida kokonaisuuden kannalta pitäen mielessä tilintarkastusriskin: Mikä on juuri ko. erän/toiminnan alttius virheelle tai puutteelle (toimintariski)? (Koskinen, H. E. 1999, 93–94; Tomperi, S. 2009, 35.)

Havaittujen virheiden ja puutteiden kohdalla tilintarkastajan tulee myös miettiä niiden tahallisuutta: Onko havaittu virhe tai puute jonkun yrityksen henkilöön kuuluvan yrityksen piilottaa jotakin tiettyä tapahtumaa, esimerkiksi pimeää palkanmaksua tai kaunistella tilinpäätöstä, jotta se esimerkiksi näyttäisi paremmalta sijoittajia ajatellen? Tällöin tulee tietenkin kysymykseen keskustelu virheestä vastuussa olevan henkilön kanssa, mutta myös tilintarkastajan ammatillisella harkinnalla on merkittävä rooli. Koskisen mukaan (1999, 299) tilintarkastajan tulee harkita seuraavia seikkoja arvioidessaan onko virhe tahallinen vai tahaton:

- virheen suuruus (olennainen virhe puhuu tahallisuuden puolesta ja pieni sitä vastaan)
- virheeseen liittyvä taloudellinen intressi (suuri virhe puhuu tahallisuuden puolesta ja pieni sitä vastaan)
- virheen toistuvuus (usein toistuva virhe puhuu tahallisuuden puolesta ja yksittäinen virhe sitä vastaan)
- virheestä hyötyjä (vastuuhenkilön hyötyminen puhuu tahallisuuden puolesta)

- virheellistä seikkaa koskevan kirjanpitokäytännön selkeys (kirjanpitokäytännön selkeys puhuu tahallisuuden puolesta ja sen tulkinnanvaraisuus tahallisuutta vastaan)
- vastuuhenkilön kirjanpidon tuntemus (hyvä tuntemus puhuu tahallisuuden puolesta ja huono sitä vastaan)

Vaikkei havaittu, tahallinen virhe olisikaan niin olennainen, että se antaisi aiheutta kirjanpitorikosepäilyyn, johtaisi vahingonkorvauksiin tai muihin jatkotoimenpiteisiin, kuten kielteiseen tai ehdolliseen tilintarkastuskertomukseen, tulee tilintarkastajan miettiä, onko tahallisuus syy jo itsessään harkita tilintarkastusriskejä uudestaan ja näin mahdollisesti kiristää olennaisuusrajoja. (Koskinen, H. E. 1999, 112.)

Tiettyihin toimintoihin ja eriin sisältyy erityispiirteitä, joiden osalta olennaisuuden määrittely ja huomioiminen tulee ottaa vielä tarkemman tarkastelun alle. Tilikauden aikaisen tarkastuksen toiminnoista tällaisia ovat mm. myyntitoiminnot ja niihin liittyvät myyntisaamiset, ostotoiminnot ja niihin liittyvät ostovelat ja palkkahallinto ja palkanlaskenta Tilinpäätöstarkastuksen osalta tällaisia eriä ja tilinpäätöksen osia ovat mm. vaihtomaisuus, saamiset, pakolliset varaukset sekä toimintakertomus. (Tomperi, S.2009, 61, 63, 68–69, 72, 90–92, 96, 113.)

Yksi sellainen tilinpäätöksen erä, jonka tarkastuksessa tilintarkastajan tulee käyttää erityistä huolellisuutta, on vaihto-omaisuuden tarkastaminen. Tarkastettavan yhteisön toimiala vaikuttaa merkittävästi vaihto-omaisuuden luonteeseen. Tyypillisesti vaihtomaisuus on yrityksen hallussa olevaa ostettua tai itse valmistettua tavaraa, mutta vaihtomaisuudeksi lasketaan myös keskeneräinen suunnittelutyö. Huomioitavaa on myös se, että inventaarilistat ovat yhteisön itsensä laatimia, eikä niihin ole mahdollisuutta saada ulkopuolista vahvistusta. Tilintarkastajan olisikin suotavaa olla läsnä inventaariota suoritettaessa, mutta tämä ei aina ole mahdollista. Monilla aloilla vaihto-omaisuuden osuus voi olla prosentuaalisesti hyvinkin suuri taseen loppusummasta, ja näin ollen myös vaihto-omaisuuden tilinpäätösarvoon sisältyvät virheet saattavat vaikuttaa oleellisesti myös tilikauden tulokseen. Tällöin tilintarkastajan tulee pohtia hyvin kriittisesti sallitun virheen rajaa tämän erän kohdalla. (Tomperi, S. 2009, 90.)

Myös saamisten tarkastamiseen liittyy eristyspiirteitä. Tarkastaminen itsessään on varsin rutiininomaista, mutta saamisiin liittyy myös sellaisia eriä, joiden tarkastukseen voidaan käyttää vain arvioita. Tämä johtuu siitä, että saamiset tulee tilinpäätöksessä arvostaa nimellisarvoon, kuitenkin enintään todennäköiseen arvoon. Esimerkiksi myyntisaamisten tarkastaminen voi vaatia runsaasti ammatillista harkintaa. Tällöin tilintarkastajan tulee perehtyä saamisten ikärakenteeseen, eräänntyneiden saamisten yhteismäärään ja lisäksi otettava kantaa saamisiin liittyvään epävarmuuteen ja luottotappiokirjauksiin. Vaikka asiakas olisikin vahvistanut velkasaldonsa, ei hän välttämättä pysty sitä silti maksamaan. Erityisen ongelmallista on saatavien arvostaminen siinä tapauksessa, että saatava on yritykseltä, joka on yrityssaneerauksessa. Lainasaamisissa on kiinnitettävä huomiota lainan myöntämisperusteisiin ja siihen, miten laina palvelee yhteisön päämääriä. Tilintarkastajan on oltava erityisen kriittinen sellaisessa tapauksessa, jossa lainaa on myönnetty lähipiirille. Tällaisen lainan myöntäminen on harvoin yhtiön edun mukaista. (Tomperi, S. 2009, 92–93.)

Kirjanpitolain 5. luvun 14 §:n mukaan kirjanpitovelvollisen tulee varautua tilinpäätöstä tehdessään vastaisuudessa aiheutuviin menoihin ja menetyksiin, jos:

- ne kohdistuvat päättyneeseen tai aikaisempaan tilikauteen
- niiden toteutumista on tilinpäätöstä laadittaessa pidettävä varmana tai todennäköisenä
- niitä vastaava tulo ei ole varma eikä todennäköinen
- ne perustuvat lakiin tai kirjanpitovelvollisen sitoumukseen sivullista kohtaan.

Mikäli em. menon tai menetyksen täsmällistä määrää tai toteutumisajankohtaa ei tiedetä, se merkitään pakollisiin varauksiin. Jos täsmällinen määrä ja toteutumisajankohta tiedetään, ne esitetään taseessa siirtovelkana. Tarkastettaessa pakollisia varauksia tilintarkastajan tulee tutkia, että kaikki pakollisen varaukset on otettu huomioon. Tämä saattaa olla haastava tehtävä, sillä tilintarkastajan joutuu luottamaan pääosin johdon näkemyksiin ja niiden perustana oleviin laskelmiin ja selvityksiin. Esimerkiksi kesken-eräisen pitkäaikaishankkeen tulouttamiseen liittyvät ennusteet ja niihin perustuva tarve muodostaa pakollinen varaus ja tuon pakollisen varauksen määrä ovat suurimmaksi osaksi harkinnanvaraisia ja johdon näkemykseen perustuvia. (Tomperi, S. 2009, 96–97.)

Myös hallinnon tarkastukseen liittyy seikkoja, jolloin tilintarkastaja joutuu miettimään olennaisuuden periaatetta. Hallinnon tarkastuksen osalta tilintarkastajan yksi velvollisuus on tarkastaa osakkeenomistajien yhdenvertaisuuden toteutuminen sekä yhtiön varojen jaon lainmukaisuus. Tilintarkastajan on tuotava tilintarkastuskertomuksessa esiin, jos osakkeenomistajien yhdenvertaisuutta on loukattu tai jos yhtiön varojen jako voisi aiheuttaa yhtiön maksukyvyttömyyden. Tilintarkastajalla ei kuitenkaan ole velvollisuutta ilmoittaa, mikäli tällaiset rikkomukset ovat vähäisiä. Onkin jälleen tilintarkastajan ammatillisen harkinnan varassa, millaisia rikkomuksia tulee pitää luonteeltaan vähäisinä. Osakeyhtiölain mukaan hallituksen jäsenen, hallituneuvoston jäsenen ja toimitusjohtajan on korvattava vahinko, jonka hän on tahallaan tai huolimattomuuttaan aiheuttanut yhtiölle. Vahingonkorvausvelvollisuuteen liittyvän huomautuksen tilintarkastaja antaa vain varsin selvissä tapauksissa: Vahingonkorvausvelvollisuuden arviointi näet vaatii yleensä muutakin tietoa, kuin mihin tilintarkastajalla on mahdollisuus perehtyä. (Tomperi, S. 2009, 75.)

Toimintakertomus on vapaamuotoinen, tilinpäätökseen liitettävä erillinen asiakirja, jossa annetaan tiedot kirjanpitovelvolliseen toimintaan ja sen kehittymiseen liittyvistä tärkeimmistä seikoista. Kirjanpitolain 3. luvun 1 §:n 3.momentin mukaan toimintakertomuksessa on esitettävä mm. arvio todennäköisestä tulevasta kehityksestä. Koska toimintakertomuksessa esitetty tieto on vain arvio, tilintarkastajalla täytyy olla vankka tietämys yhteisöstä, sen markkina-asemasta, kilpailutilanteesta ja toimialasta yleisestikin, jotta hän pystyisi haastamaan tuota arvioita. Lisäksi tilintarkastajan on tarkastettava, onko toimintakertomuksessa esitetyt luvut laskettu oikein. Tämä on usein varsin aikaa vievä ja haasteellinen tehtävä. (Tomperi, S. 2009, 113.)

3.3 Tarkastuksen dokumentointi ja tilintarkastuskertomus

Kuten kappaleessa 2.3.3 kerrottiin, on tilintarkastuksen raportointi ja dokumentointi se, mitä tilintarkastuksesta lopulta ”jää käteen”. Kuten aiemmin on kerrottu, tulee vähintäänkin suuntaa antavat olennaisuusrajat määritellä jo tilintarkastuksen suunnitteluvaiheessa. Tilintarkastuksen varsinaisessa toteutusvaiheessa pitää olla matala kynnyks palata uudestaan suunnitelmaan ja tarvittaessa muuttaa sitä. Tämä koskee myös olennaisuusra-

joja. Päätös siitä, millainen virhe tai puute on olennainen, johtaa lopulta siihen, antaako tilintarkastaja vakiomuotoisen, ehdollisen vai kielteisen tilintarkastuskertomuksen. (Mähönen, J. 2009, 331–333.)

Ihannetapauksessa tilintarkastajalla on jo suunnitteluvaiheessa hyvä tuntuma yrityksestä, sen toiminnoista ja sen toimintojen riskeistä. Näihin seikkoihin nojaten tilintarkastaja pystyy ottamaan kantaa ko. tarkastuksen olennaisuusrajoihin määrittelemällä ne matemaattisesti, mutta käyttämällä myös ammatillista harkintaansa siinä, miten tarkasti, sitovasti ja millä laajuudella ne on mielekästä määritellä. Tilintarkastuksen lopuksi hänellä on selvä kokonaiskuva siitä, mitkä esiin tulleet virheet ja puutteet ovat tilinpäätöksen oikeellisuuden kannalta olennaisia. Lopulta tilintarkastaja ottaa kantaa siihen, mitkä näistä virheistä ja puutteista ovat niin olennaisia, että niistä tulee antaa maininta tai lausunto annettaviin raportteihin. (Kokkonen, S. 2000, 30.)

Siihen, mikä on olennaista, joutuu tilintarkastaja ottamaan kantaa jälleen tilintarkastuskertomuksen muotoa pohtiessaan. Tilintarkastuskertomus voidaan antaa vakiomuotoisena siinä tapauksessa, että tilintarkastus on voitu suorittaa kansainvälisten tilintarkastusstandardien mukaisesti ja hyvää tilintarkastustapaa noudattaen, eikä tarkastuksessa ole ilmennyt mitään sellaista, joka antaisi aiheutta muulle kuin vakiomuotoiselle eli ns. ”puhtaalle” kertomukselle. Edellytyksen vakiomuotoiselle kertomukselle on esitelty kappaleessa 2.3.3. (Horsmanheimo, P. & Steiner, M-L. 2008, 331–333.)

Tilintarkastaja joutuukin vaikean paikan eteen siinä vaiheessa, kun vakiomuotoiselle kertomukselle esitetyt edellytykset eivät täyty. Jos esimerkiksi tilinpäätös ei anna oikeita ja riittäviä tietoja ts. tilinpäätöksessä on esiintynyt joitakin virheitä tai puutteita, milloin nuo virheet ja puutteet ovat niin merkittäviä ja olennaisia, ettei edes ehdollinen kertomus enää riitä kuvaamaan riittävästi tilinpäätöksen harhaanjohtavuutta tai puutteellisuutta? Tätä päätöstä ei voi tehdä kevein perustein: Onhan tilintarkastuskertomus tärkein yksittäinen dokumentti tilintarkastuksen tuloksista niin kohteen sisäisille kuin ulkoisillekin sidosryhmille. Tilintarkastuskertomus on julkinen dokumentti, josta tulee toimittaa jäljennös kaupparekisteriin. Jälleen tulee tilintarkastajan ottaa huomioon se, kuka tilinpäätösinformaatiota käyttää ja minkälaisia taloudellisia päätöksiä nämä tahot sen perusteella tekevät. Tuota tilinpäätösinformaatiota hyväksi käyttävillä tahoilla on

oikeus olettaa, että tilintarkastaja puuttuu yhtiötä vahingoittavaan toimintaan ja että tilintarkastuksen varmentava taloudellinen informaatio on luotettavaa. Em. tahoilla on oikeus olettaa, että vakiomuotoisen tilintarkastuskertomuksen ansainnut yhtiö on hoi-
tanut taloudenpitonsa niin kuin laki edellyttää ja tilinpäätösinformaatio on luotettavaa.
(Koskinen, H. E. 1999, 27.)

Rajan sille, tuleeko tilintarkastajan antaa ehdollinen vai kielteinen kertomus (siinä tapauksessa kun vakiomuotoinen ei tule kysymykseen), voikin vetää sen perusteella miten suurelle osalle tilinpäätösinformaatiota käyttävistä tahoista se aiheuttaa vahinkoa. Jos tilinpäätöksen virheillä tai puutteilla on vaikutusta päätöksentekoon, mutta vain siinä tapauksessa, että päätös perustuu tiettyyn erityiseen virheeseen tilinpäätöksessä ja tilinpäätös on muuten pääosin laadittu oikein, tulee tilintarkastaja todennäköisesti pääty-
mään ehdolliseen kertomukseen. Jos taas tilinpäätös sisältää niin olennaisia virheitä tai puutteita, että sillä olisi vaikutusta suurimman osan tai kaikkien tilinpäätösinformaatiota käyttävien tahoja päätöksiin, antaa tilintarkastaja todennäköisesti kielteisen tai avoimen lausunnon. Jälleen tämän päätöksen tekeminen edellyttää tilintarkastajalta ammatillista harkintaa ja kriittistä silmää myös omaa työtään kohtaan. (Koskinen, H. E. 1999, 131.)

3.4 Suhteellisesti matalampi olennaisuusraja vastaan korkeampi olennaisuusraja

Hannu E. Koskinen (1999, 112) on teoksessaan tuonut esiin ajatuksia niin korkeamman kuin matalammankin olennaisuusrajan asettamisen puolesta. Nämä kyseiset argumentit on esitetty nimenomaan liittyen tilinpäätöksen tulokseen tai omaan pääomaan liittyvien virheiden tai puutteiden näkökulmasta.

Suhteellisesti matalamman olennaisuusrajan puolesta puhuu mm. Suomen kirjanpitolaki: Vaikka tilintarkastaja päätyisikin omaa ammatillista harkintaa käyttäen siihen johtopäätökseen, ettei havaittu virhe tai puute ole olennainen, voi se kuitenkin kirjanpitolain silmissä olla niin merkittävä, että on aihetta kyseenalaistaa koko tilinpäätöksen lainmukaisuus. Tämä voi pahimmillaan johtaa tilintarkastajan vahingonkorvausvastuuseen.
(Koskinen, H. E. 1999, 112.)

Myös verottajan näkökulmasta suhteellisesti matalamman olennaisuusrajan asettaminen on perusteltua: Tilinpäätös toimii kuitenkin tuloveroilmoituksen pohjana, ja veroviranomainen on taipuvainen käyttämään matalampaa olennaisuusrajaa arvioidessaan veroilmoituksen oikeellisuutta. (Koskinen, H. E. 1999, 112.)

Tilintarkastuslain 3. luvun 15 §:n mukaan tilintarkastajan tulee sisällyttää tilintarkastuskertomukseensa lausunto mm. siitä, antavatko tilinpäätös ja toimintakertomus noudatetun tilinpäätössäännösten mukaisesti oikeat ja riittävät tiedot yhteisön tai säätiön toiminnan tuloksesta ja taloudellisesta asemasta. On aihetta olettaa, että käytettäessä matalampaa olennaisuusrajaa, ovat tilinpäätökset laadullisesti parempia ja välitetty informaatio ainakin teoriassa oikeampaa. (Koskinen, H. E. 1999, 112; Tilintarkastuslaki (13.4.2007/459) 3. luku 15 §)

Toisaalta suunniteltaessa tilintarkastusta tulee tilintarkastajan aina ottaa huomioon myös se, kenelle tarkastettava tilinpäätösinformaatio on tarkoitettu ja minkälaisia päätöksiä hän sen perusteella tulee tekemään. Korkeamman olennaisuusrajan puolesta puhuu se, ettei ole selkeää näyttöä siitä, että tilinpäätöksen perusteella tehtävien päätösten laatu paranisi merkittävästi, vaikka se alentuneen olennaisuusrajan seurauksena sisältäisikin vähemmän virheitä tai puutteita. Selvää on, että alempi olennaisuusraja tuo lisätyötä niin tilinpäätöksen laatijalle kuin myös sen tarkastajalle. Onkin syytä pohtia, tuoko vähemmän virheitä sisältävä tilinpäätös niin merkittävää lisäarvoa tilinpäätösinformaation käyttäjälle, että em. lisätyön tekeminen ja teettäminen on järkevää: matalampi olennaisuusraja kasvattaisi niin tilinpäätöksen laatimisen kuin tarkastamisenkin kustannuksia ja veisi enemmän aikaa. Tätä voidaan katsoa myös suomalaisten yritysten kansainvälisen kilpailuaseman kantilta: Jos Suomessa tilintarkastajat alkaisivat kautta linjan soveltaa nykyistä matalampia olennaisuusrajoja, kuin tilintarkastajat muualla maailmassa, voisi se helposti johtaa suhteellisen kilpailuaseman heikkenemiseen kasvavina tilinpäätöksen laadinta- ja tilintarkastuskustannuksina. (Koskinen, H. E. 1999, 113.)

4 Tutkimuksen toteutus

Tämä opinnäytetyön tutkimus toteutettiin ns. kvalitatiivisena eli laadullisena tutkimuksena. Kvalitatiivisen tutkimuksen lähtökohta on tutkia kohteita niiden luonnollisessa ympäristössä ja/tai luonnollisissa tilanteissa. Vastaus pyritään selvittämään kysymyksiin ”mitä?”, ”missä?” ja ”miksi?”. (Hirsijärvi, S., Remes, P. & Sajavaara, P. 2008, 157.)

4.1 Miten tutkimus toteutettiin

Tutkimus toteutettiin lähettämällä sähköpostitse kysymyslomake erään tilintarkastusyhteisön 26 auktorisoidulle tilintarkastajalle. Kaikilla em. tilintarkastajilla oli ainakin JHTT-auktorisointi, osalla sen lisäksi myös KHT- ja/tai HTM-auktorisointi. Tutkija oli ko. yhteisössä suorittamassa työharjoittelua ja tutkittaviksi kohteiksi valikoituivat Valtiovarainministeriön ylläpitämästä JHTT-rekisteristä ne, jotka tutkimushetkellä työskentelivät tutkijan kanssa samassa tilintarkastusyhteisössä.

Kyselylomake koostui kuudesta avoimesta kysymyksestä sekä yhdestä asteikkokysymyksestä, johon annettu vastaus pyydettiin perustelemaan. Lomakkeen vastausohjeissa pyydettiin vastaamaan kysymyksiin mahdollisimman yksityiskohtaisesti sekä painotettiin, että tärkeintä on kunkin tilintarkastajan oma näkemys asiasta: oikeita tai vääriä vastauksia ei ole. Kyselylomake lähetettiin tilintarkastajille sähköpostitse juhannusviikolla 2013 ja vastausaikaa oli 16.8.2013 asti. Viikkoa ennen vastausajan loppumista lähetettiin vielä muistutussähköposti jokaiselle 26 tilintarkastajalle. Varsinaiseen kyselylomakkeeseen vastasi kaksi tilintarkastajaa 26:sta. Vastausprosentti on tällöin 7,7 %.

Kyselylomakkeen lähettämisen lisäksi tutkija kävi aiheesta noin viiden eri tilintarkastajan kanssa epävirallisia, vapaamuotoisempia keskusteluja työharjoittelunsa aikana sekä kasvokkain työaikana että myöhemmin sähköpostitse. Voidaankin ajatella että kyselylomakkeen lisäksi käytettiin eräänlaista teemahaastattelua, jossa haastateltava sai vapaasti kertoa aiheesta tutkijan esittäessä aihetta ylläpitäviä, keskustelua eteenpäin vieviä kysymyksiä.

4.2 Tutkimusmenetelmät

Kvalitatiiviselle tutkimukselle on tyypillistä, että tutkija suosii ihmistä tiedon keruun välineenä ja luottaa enemmän omiin havaintoihinsa, keskusteluihin ja kykyynsä tehdä niistä johtopäätöksiä kuin erilaisiin mittavälineisiin. Tässä tutkimuksessa tutkimusmenetelmäksi valikoitiin kyselylomakkeen lisäksi tietynlainen, keskustelunomainen teemahaastattelu. Teemahaastattelu on yksi kvalitatiiviselle tutkimukselle tyypillisistä piirteistä, ja se soveltui tähän tutkimukseen hyvin sen keskustelunomaisen luonteen vuoksi; haastattelut olivat enemmänkin keskusteluja ja näin pystyttiin syventymään aiheeseen paremmin. Tämän ansiosta tutkija sai aiheesta moniulotteisemman kokonaiskäsityksen. (Hirsjärvi ym. 2008, 160.)

Kvalitatiiviselle tutkimukselle on olennaista todellisen elämän kuvaaminen; aineisto kootaan luonnollisissa ja todellisissa tilanteissa. Tällöin onkin järkevää valita kohdejoukko tietä tarkoituksenmukaisuutta noudattaen eikä käyttäen satunnaisotantaa. Hirsjärven, Remeksen ja Sajavaaran mukaan kvalitatiiviseen tutkimukseen sisältyy ajatus, että todellisuus on moninainen. Tällöin tutkimuksessa tulee ottaa huomioon se, ettei todellisuutta voi pirstoa mielivaltaisesti osiin vaan tapahtumat seuraavat toinen toisiaan ja niistä on mahdollista löytää monensuuntaisia suhteita; Näin tapahtumat siis muokkaavat toisiaan samanaikaisesti. Kuten kvalitatiivisessa tutkimuksessa yleensäkin, myös tälle tutkimukselle oli tärkeää löytää tai/ja paljastaa tosiasioita eikä niinkään tarkastella jo olemassa olevien väittämien paikkansapitävyyttä. (Hirsjärvi ym. 2008, 157–160.)

5 Tulokset ja tulkinta

Aineistoa tutkimuksesta syntyi kaikkiaan noin 13 sivua. Nämä koostuivat kyselylomakkeista, sähköposteista sekä tutkijan muistiinpanoista, joita hän oli keskustelujen pohjalta itselleen tehnyt. Aineisto analysoitiin lukemalla se kokonaan useaan kertaan läpi, ja alleviivaamalla sieltä kaikki tärkeimmät asiat.

5.1 Olennaisuuden matemaattinen määrittely käytännön tilintarkastustyössä

Tutkimuksen pohjalta saatiin vain vähän tietoa siitä, miten tilintarkastajat matemaattisesti laskevat olennaisuusrajat. Esiin nousseita tapoja olivat mm. tietty prosenttimäärä liikevaihdosta, tuloksesta ennen veroja, taseen loppusummasta tai (julkishallinnon puolella) tuotoista (toimintatuotot+ verotulot+ valtionosuudet). Näitä laskuja ei yleensä tilintarkastaja itse laske vaan tarkastettaessa esim. rahoituslaskelmaa, muodostuvat ne samaiseen Exceliin, omalle välilehdelle automaattisesti tuloslaskelmaan ja taseeseen syötettyjen arvojen perusteella. Näistä edellä mainituista arvoista lasketaan vielä merkittävä virhe, joka tyypillisesti on noin 75 % saaduista arvoista. Se, miten tilintarkastajat saatuja arvoja käytännön tilintarkastustyössä käyttävät ja huomioivat on jokaisen oman ammatillisen harkinnan varassa.

Kyselylomakkeessa pyydettiin vastaajia määrittelemään seuraavat, tässä tutkimuksessa jo aiemmin määritellyt termit ”kokonaisolennaisuus”, ”työskentelyolennaisuus” ja ”leikkurimalli”. Termit olivat tilintarkastajille pääosin tuttuja. Ainoastaan termiä ”leikkurimalli” ei joko tiedetty tai siihen ei haluttu ottaa kantaa. Yksi tilintarkastaja kertoi, ettei tällaisilla termeillä ole käytännön tilintarkastustyössä merkitystä.

5.2 Olennaisuuden määrittelyn tärkeys käytännön tilintarkastustyössä

Suurimmat yksittäiset tekijät, jotka olennaisuuden määrittelyyn vaikuttivat, ovat tutkimuksen perusteella tarkastettavan kohteen koko, yhtiömuoto sekä se onko kysymyksessä julkishallinnon yksikkö vai yksittäinen yhtiö.

Mitä isompi tarkastettava kohde, sitä tärkeämpänä tilintarkastajat pitivät olennaisuuden matemaattista laskemista ainakin jollakin tarkkuudella. Osa tilintarkastajista totesin suo-

raan, että pienissä yrityksissä olennaisuuden vain tietää näppituntumalta ja mitä pitemmälle tarkastus etenee, sitä selvemmäksi tulee se, millainen laadullinen ja määrällinen virhe on tilinpäätöksen oikeellisuuden kannalta olennainen. Pienten yritysten tilintarkastusten kohdalla olikin yleistä, ettei olennaisuutta varsinaisesti määritelty tilintarkastuksen suunnitteluvaiheessa ollenkaan, vaan se kirkastuu tilintarkastajalle joko tilintarkastuksen toteutuksen aikana tai vasta ihan lopussa.

Matemaattinen määritelmä nousee myös sitä tärkeämpään asemaan, mitä huonommin tilintarkastaja pystyy muodostamaan kuvan sen todellisesta tilasta ja sen toimintaan liittyvistä riskeistä. Mitä kauemmin tilintarkastaja oli tarkastanut samaa kohdetta, sitä merkityksettömämmäksi hän yleensä koki olennaisuuden tarkan, matemaattisen määrittelyn. Osa tilintarkastajista myös totesi, että olosuhteet (henkilökemiat, yleinen tai johdon mielipide tilintarkastusta/tilintarkastajaa kohtaa jne.) tarkastettavassa kohteessa saattavat aiheuttaa sen, että on ”turvallisempaa” käyttää ainakin aluksi jonkinlaista matemaattista määrittelyä olennaisuudelle ja vasta kun on saanut ”kunnon tuntuman” tarkastettavaan kohteeseen, voi enemmän käyttää ammatillista harkintaa. Olennaisuuden määrittely ja olennaisuusrajojen asettaminen tiukemmalle on tärkeää myös silloin, jos on aiheutta epäillä – esimerkiksi yhtiön/yhteisön heikon taloudellisen tilanteen vuoksi – että tilinpäätöstä tai jotain sen eriä yritetään joko tahallisesti tai tahattomasti kaunistella. Hyvää tulosta tekevässä yrityksessä/yhteisössä olennaisuuden määrittely jää usein pienempään arvoon.

Kuten edellä todettiin myös yhtiömuoto vaikuttaa olennaisuuden määrittelyyn: Tutkimuksista ilmeni, että mm. asunto-osakeyhtiöissä, yhdistyksissä ja säätiöissä olennaisuusrajat tyypillisesti asetetaan hiukan alhaisemmiksi kuin liiketoimintaa harjoittavissa yrityksissä. Tämä koska em. kohteissa virheen mahdollisuus on yleensä pienempi ja virheet on helpommin havaittavissa. Suurin osa tilintarkastajista myös oli sitä mieltä, että julkisyhteisöissä olennaisuuden määrittely on laskennallisempaa, koska todellista konkurssiriskiä ei tällöin ole olemassa. Julkisyhteisöitä tarkastettaessa olennaisuusrajat asetetaan tyypillisesti hiukan korkeammiksi, koska tilinpäätöstietoja käyttää erilainen kohderyhmä: julkisyhteisöillä ei esimerkiksi ole verottajaan nähden ongelmia, kun taas yksityispuolen yrityksen tilinpäätöksen virheillä on suurempi ja monipuolisempi vaikutus ja näistä myös verottaja on kiinnostunut.

Tilintarkastajat olivat halukkaampia suosimaan tiettyjä eriä tarkastuksessa ja määrittelemään niille omat rajansa kuin käyttämään samaa olennaisuusrajaa jokaisen erän tarkastuksessa. Kyselyssä esiin nousi sellaisia tase-eriä kuin rahavarat ja lainat, joille tilintarkastaja ei sallisi poikkeamia ollenkaan.

Kun tilintarkastajilta kysyttiin syitä siihen, miksi jo määritellyjä olennaisuusrajoja voidaan joutua mahdollisesti tilintarkastuksen edetessä vielä korjaamaan, nousi esiin mm. seuraavanlaisia seikkoja:

- Muutos tarkastettavan kohteen konkurssiriskissä
- Muutos yhtiön/yhteisön kassatilanteessa
- Muutos yhtiön/yhteisön oman pääoman tilanteessa
- Muutokset yhtiön/yhteisön ulkoisen velan määrässä tai lainojen vakuuksissa
- Jos havaitaan paljon virheitä, joista mikään ei yksinään ylitä yksittäisen virheen, saati kokonaisolennaisuuden rajaa.

Edellä mainituista muutoksista seuraa tyypillisesti olennaisuusrajojen kiristäminen. Vastauksista nousikin esiin, että tilintarkastajat ovat taipuvaisia tilintarkastuksen suunnitteluvaiheessa asettamaan olennaisuusrajat hiukan väljemmiksi ja kiristämään niitä tilintarkastuksen edetessä ja tilanteen niin vaatiessa.

Tutkimuksessa kysyttiin myös, minkä tilintarkastajat näkivät syyksi TILAn havaitsemille ongelmille, jotka esitettiin tämän tutkimuksen kappaleessa 3.4. Tilintarkastajat nostivat ongelmaksi sen, että TILA vaatii nimenomaan olennaisuusrajan tarkkaa, rahamääräistä määrittelyä. Tällaisen tarkan summan määrittely koettiin epämielekkääksi mm. sellaisissa tilanteissa, joissa tilintarkastaja ei syystä tai toisesta saa ”kunnon otetta” yhtiöstä ja sen taloudellisesta tilasta tilintarkastuksen alkumetreillä. Tällöin tilintarkastaja usein perustaa näkemyksensä joko suurpiirteisemmälle matemaattiselle olennaisuusrajalle tai jopa kokonaan oman ammatillisen harkintansa varaan ja olennaisuusrajojen tarkka määrittely matkan aikana tavallaan unohtuu, jää vähemmälle huomiolle tai koetaan lopulta kokonaan tarpeettomaksi toimenpiteeksi.

5.3 Johtopäätökset

Tulosten pohjalta tutkija on taipuvainen tekemään sen johtopäätöksen, että juuri min-kään yrityksen tai yhteisön olennaisuuden määrittelyä ei voi jättää yksistään matematiikan varaan. Tilintarkastajat käyttävät käytännön tilintarkastustyössä matemaattisia olennaisuusrajoja parhaimmillaankin suuntaa antavina tienviittoina, ja nostavat oman ammatillisen osaamisensa, kokemuksensa ja harkintansa suurempaan rooliin. Tarkastuksen edetessä matemaattisten olennaisuusrajojen merkitys vähenee ja mitä paremman kokonaiskäsityksen tilintarkastaja tarkastettavasta kohteesta saavuttaa, sitä pienemmäksi matemaattisen rajat merkitykseltään yleensä myös jäävät.

Olennaisuuden määrittelyyn vaikuttavien tekijöiden lista on niin moninainen, että sel-laista kaavaa olennaisuuden laskentaan, joka poikkeuksetta kävisi joka ikisessä tarkastuskohteessa ei vain ole olemassa. Osa tilintarkastajan ammattitaitoa on selvästi erottaa se mikä on olennaista ja mikä ei jo näppituntumalla, ei niinkään luottamalla matemaatiikkaan ja osa tilintarkastajista jopa hiukan tällaista oppikirjamaista, teoreettista mallinusta vierastaa.

Tilintarkastajat pitävät olennaisuusrajaa käsitteenä tilintarkastuksessa tarpeellisena ja käytännöllisenä, mutta sen matemaattinen laskeminen näin kaavamaisesti kuin esimerkiksi tämän tutkimuksen teoria esittää, koetaan raskaaksi ja hiukan keinotekoiseksi. Eri-tyisen hankalaksi tilintarkastajat kokivat sen, ettei mikään matemaattinen laskentakaava ota huomioon yhtiön tai yhteisön taloudellista tilaa useamman tilikauden näkökulmasta vaan aina olennaisuutta määriteltäessä matemaattisesti tulisi keskittyä vaan käsillä ole-vaan tilikauteen. Tilintarkastajat myös kokevat, että tarkka olennaisuusrajojen matemaattinen määrittely korostaa tietyn tyyppisiä virheitä ja puutteita - yleensä määrällisiä virheitä - ja saattaa pahimmillaan vielä huomioita pois puhtaasti laadullisilta virheiltä.

6 Pohdinta

Tämän opinnäytetyön tutkimus on kvalitatiivinen tutkimus, ja tiedonkeruutapana käytettiin kyselylomaketta sekä teemahaastatteluja. Huomioon ottaen tutkimusaiheen ja sen ei-matemaattisen luonteen, oli tutkimusmenetelmän valinta onnistunut. Kyselylomake oli laadittu niin, että vastaukset oli helppo tulkita, ja vastaukset toivat yllättävän paljon informaatiota.

Tutkimuksen suurimmaksi kompastuskiveksi osoittautui rajallinen aika, tutkimuksen toteuttamisen ajankohta ja haastateltavien levittäytyminen niin laajalle alueelle maantieteellisesti. Ihannetapauksessa tutkimus olisi toteutettu kokonaan haastatteluina, ja haastateltavat olisi kohdattu kasvokkain. Tällöin haastattelun luonne olisi muuttunut keskusteluksi sen sijaan, että haastateltavat tai kyselyyn vastanneet vain vastaavat valmiiksi aseteltuihin kysymyksiin ja lisäksi ymmärtävät kukin kysymykset omalla tavallaan. Tutkimuksen kohteeksi valitut tilintarkastajat asuvat kuitenkin niin laajalla alueella ympäri Suomea, ettei kasvokkain toteutettu haastattelu ollut aika- ja kustannussyistä mahdollinen.

Tutkimus toteutettiin sellaiseen vuodenaikaan, että suurin osa tilintarkastajista oli lomalla, eivätkä he ymmärrettävistä syistä olleet tavoitettavissa kuin korkeintaan sähköpostitse. Vastausprosentti olisi todennäköisesti ollut hivenen korkeampi, jos tutkimus olisi toteutettu esimerkiksi syksyllä, kun tilintarkastajat ovat töissä, mutta tilintarkastusalalla ei ole aivan se kaikista kiireisin aika vuodesta.

6.1 Validiteetti

Validiteetilla tarkoitetaan pätevyyttä. Validiteetti käsitteenä voidaan edelleen jakaa kahteen osaan: kun puhutaan sisäisestä validiteetista, tarkoitetaan uskottavuutta tai luotettavuutta eli toisin sanoen sitä, miten uskottavia ja luotettavia esitetyt tulokset ja johtopäätökset ovat esittämään syy-seuraus-suhdetta. Ulkoisesta validiteetista puhuttaessa tarkoitetaan tulosten siirrettävyyttä: voiko tutkimuksen tuloksia soveltaa johonkin toiseen ympäristöön tai tilanteeseen. (Hirsjärvi ym. 2008, 226 - 228; Taanila, A. 2012a; Taanila, A. 2012b, 27.)

Tutkimuksen validiteettia heikentää ehdottomasti se, ettei kaikkia haastateltavia ollut mahdollista haastatella kasvokkain pitkien etäisyyksien takia. Tutkimusajankohta sattui myös tutkimuksen kohteiden kesälomakautteen, joten useampien tavoittaminen puhelimitse oli myös mahdotonta. Nekin haastattelut, jotka käytiin kasvotusten ajoittuivat keskelle tutkimuskohteiden työpäivää, joten keskustelut aiheesta olivat hyvinkin lyhyitä ja katkonaisia. On myös otettava huomioon se, että osa tutkittavista saattaa pelätä kertoa omia mielipiteitään liikesalaisuuksien paljastumisen pelossa siitäkin huolimatta, että tutkija oli heille vakuuttanut, ettei työssään paljasta yhteisön tai tutkittavan nimiä. Osa sähköpostitse haastatelluista myös myönsi, että keskustelu kasvokkain olisi ollut parempi, koska silloin itsensä ilmaiseminen on helpompaa.

Tutkimuksen validiteettia taas tukee se, että kyselylomakkeessa, haastatteluissa ja sähköpostikeskusteluissa esitetyt kysymykset palvelivat hyvin tutkimuksen tarkoitusta ja tutkija sai niistä vastauksia juuri niihin kysymyksiin, joihin oli tarkoituskin saada vastaus. Haastattelu- ja keskustelutilanteissa oli myös helppo esittää jatkokysymyksiä tai tarkentavia kysymyksiä, joka pienensi sitä mahdollisuutta, että tutkittava kohde olisi ymmärtänyt kysymyksen väärin tai ainakaan, että tutkija olisi tehnyt sen pohjalta vastauksesta vääriä johtopäätöksiä. Yleensä kyselylomakkeiden heikko puoli on se, että ne on vaikea laatia niin, että on täysin mahdottomuus, ettei kukaan vastaajista käsitä yhtään kysymystä millään lailla väärin. Tämän tutkimuksen kyselylomakkeen avoimet kysymykset palvelivat kuitenkin hyvin tarkoitustaan ja osaltaan eliminoivat em. riskiä. Avoimet kysymykset myös antoivat tässä tutkimuksessa enemmän tietoa kuin esimerkiksi asteikko- tai monivalintakysymykset olisivat antaneet.

6.2 Reliabiliteetti

Reliabiliteetilla tarkoitetaan tutkimuksen toistettavuutta ja pysyvyyttä. Se kuvaa myös tulkinnan samankaltaisuutta eri tutkijoiden kesken: Onko tutkija dokumentoinut työnsä siten, että toiset tutkijat voivat sitä arvioida tai millainen on tutkimuksen kyky antaa esittämättömien tuloksia. Reliabiliteetti voidaan todeta monella tavalla: tutkimuksen reliabiliteetti on hyvä, jos kaksi arvioijaa päätyy samanlaiseen tulokseen tai jos samaa

henkilöä tutkitaan eri tutkimuskerroilla ja saadaan joka kerta samankaltainen tulos. (Hirsjärvi ym. 2008, 226, 228; Taanila, A. 2012b, 27.)

Tutkimuksen reliabiliteettia tukee se, että kerätty aineisto on jo valmiiksi sanallisessa muodossa, eikä näin ollen tutkimuksen tekijän tarvitse ”tulkita” juurikaan. Koska tässä tutkimuksessa ei tutkittu mitään ainutkertaista tapahtumaa vaan nimenomaan ilmiötä sen luonnollisessa ympäristössä, antoi se tutkijalle vapauden esittää saaduista vastauksista tutkimuksen kohteille lisäkysymyksiä ja näin tarkentaa käsitystään aiheesta ja sen yksittäisistä alaongelmista. Ongelman tuki tutkimuksen dokumentoinnille loi se, että suurin osa haastatteluita ei dokumentoitu tuoreeltaan (esimerkiksi nauhoitettu) vaan dokumentaatio tapahtui yleensä vasta jälkeenpäin tekemällä muistiinpanoja ulkomuistista. Ainoaksi alkuperäisiä kommentteja sisältävät dokumentit ovatkin kyselylomakkeet sekä aiheesta käydyt sähköpostikeskustelut.

Tutkittavat kohteet ovat vankan kokemuksen omaavia, oman alansa ammattilaisia, joilla on vahva näkemys omista työskentelytavoistaan. Näin ollen on vaikea kuvitella, että mikäli heille esitettäisiin saman kysymykset uudestaan esimerkiksi viiden vuoden kuluttua jonkun toisen tutkijan toimesta, olisi vastauksissa juurikaan eroja. Tämä tukee tutkimuksen toistettavuutta tämän otoksen kohdalla. Toisaalta tutkittu otos edustaa vain pientä osaa ko. yhteisön kaikista tilintarkastajista ja vielä pienempää osaa kaikista Suomen tilintarkastajista, joten on aiheellista olettaa, että jos otos olisi ollut isompi, olisi se mahdollisesti aiheuttanut enemmän hajontaa mielipiteissä ja näin tuloksista tehtyjä johtopäätöksiä. Tosin ko. yhteisössä on auktorisoituja tilintarkastajia melko vähän ja he kaikki ovat työskennelleet keskenään useita vuosia. Tästä voisi vetää johtopäätöksen, että työskentely- ja toimintatavat ovat todennäköisesti vuosien saatossa yhdenmukaisesti, joten tässä tapauksessa pienestä otoskoosta ei liene niin suurta haittaa kun jos tutkimuksen kohteena olisi ollut ryhmä täysin eri organisaatioissa ja työtehtävissä työskenteleviä ihmisiä.

6.3 Jatkotutkimusaiheet

Tilintarkastuksen olennaisuusraja ja sen määrittäminen ovat käsiteparina niin laaja, että jatkotutkimusaiheita on lukuisia. Tässä tutkimuksessa on haastateltu ainoastaan yhden

yhteisön jäseniä ja analysoitu heidän tapansa määrittellä olennaisuus. Olisikin mielenkiintoista verrata tämän tutkimuksen tuloksia johonkin toiseen yhteisöön ja analysoida näiden kahden yhteisön eroavaisuuksia sekä pohtia, mistä nämä erot johtuvat ja miten ne vaikuttavat tilintarkastuksen eri osa-alueisiin.

Tutkijalle matemaattista haastetta toisi tutkimus, jossa tutkija loisi kattavan matemaattisen mallin, edes jollekin tietyn kokoiselle tai tietyllä toimialalla työskentelevälle yrityksen tilintarkastuksen olennaisuuden määrittelyyn sekä tutkisi, nostaako sen käyttö tilintarkastuksen olennaisuuden matemaattista määrittelyä tilintarkastajien tärkeysjärjestyksessä korkeammalle.

Mielenkiintoinen jatkotutkimusaihe voisi olla myös tehdä vastaavanlainen kysely samalle ryhmälle tilintarkastajia esimerkiksi viiden vuoden kuluttua kun Suomen taloudellinen ja sitä myötä myös yhteisöjen taloudellinen tilanne olisi kohentunut ja siitä johtuen myös konkurssiriski todennäköisesti useammassa yhteisöissä laskenut. Tällöin voitaisiin selvittää, onko alentunut konkurssiriski johtanut tilintarkastusten olennaisuusrajojen nousuun. Tällaisen vastaavanlaisen tutkimuksen voisi keskittää ainoastaan yhteen yhteisöön: Seurata miten yhtiön taloudellisen tilanteen muutos vaikuttaa tilintarkastuksen olennaisuusrajoihin ja siihen miten tilintarkastaja määrittelee olennaisuusrajan.

Lähteet

Blummé, N. 2008. Osakeyhtiön tilintarkastus. Talentum Media Oy. Keuruu.

Halonen, K. & Steiner, M-L. 2009. Tilintarkastusprosessi käytännössä. WSOYPro. Juvva.

Hirsijärvi, S., Remes, P. & Sajavaara, P. 2008. Tutki ja kirjoita. 13.–14. osin uudistettu painos. Kustannusosakeyhtiö Tammi. Helsinki.

Horsmanheimo, P. & Steiner, M-L. 2008. Tilintarkastus - Asiakkaan opas. 2., uudistettu painos. WSOYPro. Helsinki.

IFAC 2009a. International Standards on Auditing 320. Materiality in planning and performing an audit. Luettavissa:

<http://www.ifac.org/sites/default/files/downloads/a018-2010-iaasb-handbook-isa-320.pdf>. Luettu: 13.7.2013.

IFAC 2009b. International Standards on Auditing 500. Audit Evidence. Luettavissa:

<http://www.ifac.org/sites/default/files/downloads/a022-2010-iaasb-handbook-isa-500.pdf>. Luettu: 3.10.2013.

KHT-yhdistys 2009. Tilintarkastusalan standardit ja suositukset 2009. KHT- Media Oy. Helsinki.

Kirjanpitolaki 30.12.1997/1336

Kokkonen, S. 2000. Tilintarkastuksen perusteet ja käytäntö. 2. painos. Werner Söderström Osakeyhtiö. Vantaa.

Korkeamäki, A-M. 2008. Tilintarkastuksen perusteet. 1. painos. WSOY Oppimateriaalit. Helsinki.

Koskinen, H. E. 1999. Tilinpäätöksen lainmukaisuus ja tilintarkastuskertomus. Finnpu-
blishers. Saarijärvi.

Kuntalaki 17.3.1995/365

Laki julkishallinnon ja -talouden tilintarkastajista 1.4.1999/467

Mähönen, J. 2009. Osakeyhtiön taloudellinen raportointi ja tilintarkastus. 1. painos.
Edita Publishing Oy. Helsinki.

Riistama, V. 2000. Tilintarkastus – perusteet. Kolmas uudistettu laitos. WS Bookwell
Oy. Porvoo.

Suomalaisen kirjallisuuden seura 2002. Nykysuomen sanakirja 4. Werner Söderström
Osakeyhtiö. Juva.

Taanila, A. 2012a. Akin menetelmäblogi – kirjoituksia Aki Taanilan kvantitatiivisesta
menetelmäpajasta. Kokeellinen tutkimus. Luettavissa:
<http://tilastoapu.wordpress.com/tag/sisainen-validiteetti/>. Luettu: 21.8.2013

Taanila, A. 2012b. Määrällisen aineiston kerääminen. Luettavissa: [http://myy.haaga-
helia.fi/~taaak/t/suunnittelu.pdf](http://myy.haaga-helia.fi/~taaak/t/suunnittelu.pdf). Luettu: 21.8.2013

Tilintarkastuslaki 13.4.2007/459

Tilintarkastuslautakunta 2012a. Tilintarkastajien laaduntarkastusten havainnot 2009-
2012. Tilintarkastuslautakunta. Keskuskauppakamari. Luettavissa:
[http://tilintarkastuslautakunta.fi/tilintarkastajien-laaduntarkastusten-havainnot-2009-
2012/](http://tilintarkastuslautakunta.fi/tilintarkastajien-laaduntarkastusten-havainnot-2009-2012/). Luettu: 13.6.2013

Tilintarkastuslautakunta 2012b. Usein kysyttyä tilintarkastuksesta. Tilintarkastuslauta-
kunta. Keskuskauppakamari. Luettavissa: [http://tilintarkastuslautakunta.fi/usein-
kysyttya-tilintarkastuksesta/](http://tilintarkastuslautakunta.fi/usein-kysyttya-tilintarkastuksesta/). Luettu: 3.10.2013

Tomperi, S. 2009. Tilintarkastus - Normeista käytäntöön. Edita Publishing Oy. Helsinki.

Vahtera, P. 1986. Yrityksen valvonta ja tilintarkastus. Weilin+Göös. Jyväskylä.

Virtamo, P. 28.9.2011. Jäsentiedote. Lakiasiat: Hyvä tilintarkastustapa. Kauppakamari. Luettavissa: <http://jasentiedote.chamber.fi/index.php/jasentiedote/Lakiasiat/Hyvae-tilintarkastustapa>. Luettu: 10.10.2013.

Liitteet

Liite 1. Kyselylomakkeen malli

Vastausohjeet:

- Yritä vastata mahdollisimman yksityiskohtaisesti. Näin vastauksestasi on maksimihyöty tutkimuksen tekijälle.
- Kysymyksiin ei ole olemassa yhtä ainoaa oikeaa vastausta. Kysymykset on laadittu, jotta tutkimuksen tekijälle välittyy mahdollisimman selkeä kuva siitä, miten olennaisuus määritellään käytännön tarkastustyössä ja miten se heijastuu siihen teorian tietoon, joka tutkimuksen tekijällä on aiheesta.

- 1. Miten määrittelet olennaisuuden tilintarkastustyössä?**
- 2. Kuinka tärkeänä pidät tilintarkastustyön onnistumisen kannalta olennaisuuden tarkkaa määrittelyä? (1= ei lainkaan tärkeää, 5= erittäin tärkeää). Perustele vastauksesi.**
- 3. Missä tilintarkastusprosessin vaiheessa normaalisti määrittelet olennaisuusrajan/-rajat?**
- 4. Mitkä seikat vaikuttavat siihen, että jo määritellyt olennaisuusrajoja joudutaan myöhemmin tarkastuksen aikana muuttamaan?**
- 5. Selitä omin sanoin seuraavat termit:**
 - a) kokonaisolennaisuus:**
 - b) työskentelyolennaisuus:**
 - c) leikkurimalli:**

6. Miten olennaisuuden määrittely eroaa toisistaan julkisyhteisön ja yksityisen yhteisön tilintarkastuksessa? (mikäli tarkastat ainoastaan julkisyhteisöjä tai ainoastaan yksityisiä yhteisöjä, voit siirtyä seuraavaan kysymykseen)

7. TILAn laadunvalvontaryhmän valvonnassa ja ohjeistamana suoritettuja laadunvarmistuksia tehtiin vuosina 2009–2012 yhteensä 538 KHT- ja HTM-tilintarkastajalle. Vuosille 2009–2012 kohdistuneet laadunvarmistustarkastukset nostivat nimenomaan olennaisuuden tarkan rahamääräisen määrittelyn yhdeksi kohteeksi, johon tulisi jatkossa kiinnittää tarkempaa huomiota. Laadunvarmistuksissa yleisimmät havainnot olivat, ettei olennaisuutta ole määritelty lainkaan, tai jos se on määritelty, sen on määritelty olevan jokin tietty tase-erä tai/ja tuloslaskelma. Tarkkaa rahamäärä ei tällöin ole määritelty ollenkaan.

Minkä uskot olevat syynä em. ilmiöön?

KIITOS VASTAUKSESTASI!